

Husitská teologická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
Ústav židovských studií

Erika Ryšavá

Téma smrti v literárních pramenech na Blízkém východě
The Theme of Death in the literatural sources in Middle East

Magisterská práce

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Bedřich Nosek, CSc.

Praha 2006

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala sama a použila jsem pouze řádně citovanou a uvedenou literaturu

V Praze dne 14. března 2006

Erika Ryšavá

OBSAH:

ÚVOD	6
1.HROBY-POHŘEBIŠTĚ	7
HROBY U FÉNIČANŮ	7
SARKOFÁGY	7
HROBY IZRAELCŮ.....	7
A) MÍSTO PRO HROBY	7
B) SPOLEČNÉ HROBY.....	8
C) NAŘÍZENÍ O ČISTOTĚ.....	9
SLAVNÉ HROBY	9
NENALEZENÉ HROBY	11
ZÁVĚR KAPITOLY č.1.....	12
2.PODSVĚTÍ.....	13
ŠEOL	13
KLID NA ONOM SVĚTĚ	13
CESTA ZEMŘELÉHO DO PODSVĚTÍ V MEZOPOTÁMIÍ	13
PODSVĚTÍ STARÉHO SUMERU	14
MÝTUS SESTUP BOHYNĚ IŠTARY DO PODSVĚTÍ.....	15
DAMÚZIHO SEN.....	16
PODSVĚTÍ V EGYPTĚ	17
ZÁVĚR KAPITOLY č.2.....	18
3.POHŘBY	19
POHŘBY A STRACH ZE SMRTI V MEZOPOTÁMIÍ.....	19
ZÁDUŠNÍ OBŘADY V EGYPTĚ	20
EGYPTSKÉ POHŘEBNÍ OBŘADY	21
OBŘAD OTVÍRÁNÍ ÚST	21
POHŘEBNÍ LITERATURA V EGYPTĚ	22
SMRT A POHŘBY V KENAÁNU.....	24
A) POHŘBY.....	24
B) POHŘEBNÍ RITUÁLY	24
SEKUNDÁRNÍ POHŘBY	26
ZÁVĚR KAPITOLY č. 3.....	27
4.NESMRTELNOST	28
BOŽSKÁ NESMRTELNOST V MEZOPOTÁMIÍ.....	28
VĚDĚNÍ A NESMRTELNOST	28
SNAHA O VĚČNÝ ŽIVOT	29
POSMRTNÝ ŽIVOT U FÉNIČANŮ	29
POSMRTNÝ ŽIVOT U ŽIDŮ	30
NESMRTELNOST U PROROKŮ	30
NESMRTELNOST BOHA RE.....	31

ZÁVĚR KAPITOLY č. 4	31
5. BOHOVÉ	32
BOHOVÉ STAROVĚKÉ MEZOPOTÁMIE	32
FÉNIČTÍ BOHOVÉ	33
BOHOVÉ EGYPTA	36
KENAÁNSKÝ PANTHEON	36
ZÁVĚR KAPITOLY č.5.....	38
6. STVOŘENÍ	40
FÉNICKÝ VÝKLAD	40
ROZDÍLY MEZI MEZOPOTÁMIÍ A IZRAELEM.....	40
ZÁVĚR KAPITOLY č. 6.....	41
7. OBĚTI.....	42
ROZDĚLENÍ OBĚTÍ.....	42
OBĚTOVÁNÍ DOSPĚLÝCH	42
DĚTSKÉ OBĚTI:	43
ÁRONOVI SYNOVÉ.....	44
OBĚTI HOSPODINU.....	46
POROVNÁNÍ IZRAELE A MEZOPOTÁMIE.....	47
ZÁVĚR KAPITOLY č. 7	48
8. VĚŠTĚNÍ, ZAŘÍKÁVÁNÍ A MAGIE	49
OVLIVNĚNÍ JINÝMI KULTURAMI.....	49
VYVOLÁVÁNÍ SAMULEOVA DUCHA:	49
ČERNÁ MAGIE	50
RITUÁLY A ZAKLÍNÁNÍ	50
ČARODĚJNICTVÍ	52
MAGIE OČAROVÁNÍ	53
LÉČBA OČAROVÁNÍ.....	53
ZLÉ SÍLY (ČARODĚJ, ČARODĚJNICE), ZAŘÍKÁVÁNÍ	54
ZAŘÍKÁVÁNÍ PROTI ZLÝM SILÁM.....	55
VĚŠTĚNÍ.....	56
ZPŮSOBY VĚŠTĚNÍ.....	57
ZÁVĚR KAPITOLY č. 8	58
9. ŘÁD SVĚTA	59
MAAT	59
SOCIÁLNÍ SÍŤ V EGYPTĚ	59
JOBOVSKÉ TÉMA.....	60
A) ČLOVĚK A JEHO BŮH	60
B) JOB.....	61
VINA.....	61
ZÁVĚR KAPITOLY č.9.....	62
10. ETIKA.....	63
ÚCTA K ŽIVOTU.....	63

TREST SMRTI	64
ROZDÍL MEZI IZRAELEM A SUMEREM V POJETÍ HŘÍCHU	64
ZÁVĚR KAPITOLY č. 10	65
11. SEBEVRAŽDA	66
BIBLE HOVOŘÍ I O SEBEVRAŽDĚ	66
MEZOPOTÁMIE	66
ZÁVĚR KAPITOLY č. 11	66
12. DÉMONI	67
ODKUD JSOU	67
ZAKLÍNÁNÍ	67
DÉMONI V KENAÁNU	67
ZÁVĚR KAPITOLY č. 12	68
RESUMÉ	69
Obrazové přílohy:	71
Použitá literatura:	78

ÚVOD

Smyslem mé práce bylo podat přehledný souhrn faktů získaných z četných literárních pramenů z oblasti historických a náboženských věd. Nepředkládám tedy myšlenky nové, nýbrž ve dvanácti kapitolách systematicky řazené poznatky s tematikou smrti. Snažila jsem se především postihnout vztah mého tématu k náboženské, sociální a kulturní rozdílnosti v oblastech Blízkého východu. Se zřetelem na můj studijní obor věnuji na mnoha místech zvláštní a širší prostor židovským náboženským tradicím a tradicím v oblasti Palestiny. Na základě dostupných pramenů se také v místech, která mi toto dovolují, pouštím do srovnání přístupů k tématu smrti z jak z pozice Izraele, tak i okolních kultur.

Svou práci jsem se rozhodla rozčlenit na dvanáct tématických celků zakončených shrnutím. Jednotlivá témata jsem volila s ohledem na možnost demonstrovat rozdílnost, vzájemné prolínání a přenášení vlivů mezi blízkovýchodními národy. Přestože se každá z těchto částí se věnuje samostatné oblasti, snažím se zachovávat strukturu popisu a srovnání ve snaze zřetelněji poukázat na rozdíly mezi jednotlivými kulturami. Jde mi především o základní vztahy člověka a Boha (případně Bohů), zasazení člověka v kosmu a z toho plynoucí náboženské a rituální projevy člověka. Široký časový odstup více než dvou tisíciletí mi dovoluje poukázat na hodnoty přetrvávající a již uplynulá kulturně-náboženská období, která však mnohdy natrvalo ovlivnila člověka při pohledu k vlastní konečnosti.

Fenomén smrti je nepochybně jedním z hlavních původců otázek po smyslu lidské existence. Vědomí pestrosti výkladů a přístupů k řešení této otázky si zaslouží naši pozornost nejen z religiálních a historických důvodů, ale také s ohledem na náš dnešní přístup k světu a náboženskému pluralismu.

1.HROBY-POHŘEBIŠTĚ

HROBY U FÉNIČANŮ

Jedním z nejobvyklejších typů hrobu, jaký se daném území našel, byl hrob ve skále přístupný šachtou. U bohatších lidí byla šachta a místnost s mrtvým ještě spojena chodbičkou. V Sidónu se z perského období našly hroby, které mají svislou šachtu. Tyto typy hrobů se našly i v Kartágu. Jiný typ hrobu byla hrobka vysekaná do skály a zakončená kamennou místností na povrchu země. Tzv. meghazil, ten měl tři možnosti staveb: dvouposchodový válec, komolný kužel s pětihrannou pyramidou nahoře nebo čtyřhranný podstavec a na něm pyramida. První typ meghazilu se stavěl ještě za perského období, druhý a třetí už byly ovlivněny řeckou kulturou.

SARKOFÁGY

Sarkofágy používaly jen některé národy, např. Izraelité pohřbívali své mrtvé bez schrány. Jedni z těch, kteří sarkofágy používali byli Féničané. Nejstarší sarkofág, který od nich máme je z 13.-12. stol. Patří Achíramovi a má obdélníkový tvar. Je podpírán sedícími lvy a po stranách má reliéf s figurálními výjevy. Z 5. stol. máme sarkofágy Tabnita a Ešmunazarova syna. Jsou z černého čediče mají egyptský charakter. Pravděpodobně byly z Egypta dovezeny. V 5. a ve 4. stol. se výroba sarkofágů pravděpodobně rozšířila, hlavně v Sidónu. Podle jediné spodobněné části sarkofágu, části hlavy a účesu, lze poznat řecké a egyptské vlivy, které předcházejí dobu Alexandra Velikého.

HROBY IZRAELCŮ

A) MÍSTO PRO HROBY

Pro židovský národ bylo už od jeho začátku velice důležitá půda pro pohřebiště. Ve

středověku při zakládání židovské obce první podmínka odkoupení pozemku za hradbami pro budoucí hřbitov. Stejně tak ve starověku bylo podle kultických nařízení správné, aby byl člověk pochován, tam kde se narodil. Když Jákob zemřel v Egyptě, musel mu Josef slíbit, že jeho ostatky budou přeneseny a on bude odpočívat v Palestinské půdě. Gn 47, 29nn: *"Nepohřbívej mě prosím v Egyptě! Až ulehnu ke svým otcům, vynes mne z Egypta a pochovej mne v jejich hrobě."*

Do dnešní doby se tento zvyk přetavil v přání být alespoň pohřben ve Svaté zemi. Má na to vliv i učení o vzkříšení mrtvých, neboť Židé ho čekali právě v Jeruzalémě- toto je myšlenka, na které se shodnou všechny tři velké náboženské systémy. Vzkříšení se mělo týkat pouze lidí slušných a zbožných. Zločinci, nevědomí a nevzdělání znovu povstat už nikdy neměli. Myšlenka vzkříšení je však pozdější.

Tělo Jákoba bylo po smrti nabalzamováno. Proces trval pouze čtyřicet dní, takže je skoro jisté, že se nejednalo o balzamování pro věčný život, ale pouze proti rozkladu během převozu. Josef se svými bratry a s mnoha dalšími odnesli Jákoba do rodné země. Když stáli u brodu přes Jordán, drželi smutek sedm dní, podle tradice svého náboženství. Počet smutečních dnů- sedm- zůstal dodržován dodnes.

B) SPOLEČNÉ HROBY

V židovské kultuře bylo normální, že se členové rodiny pohřbívali do jednoho hrobu. Abraham až po smrti Sáry kupuje od synů Het- pravděpodobně Chetitů- za čtyři sta lotů stříbrných pole s jeskyní. Jeskyně se stala pohřebním místem pro několik dalších generací.

Abrahám zakoupil hrobku, do které byl pohřben on, jeho žena Sára, Lea....a i Jákob. Také Samson do hrobu ke své rodině. Sd 16, 31: *"I sestoupili jeho bratři a celý jeho dům, vynesli ho, vrátili se a pochovali ho mezi Soreou a Eštaólem v hrobě jeho otce Manóacha".* Výjimka byla, když někdo zemřel daleko na cestě, ale stále na území

domoviny. Např. Ráchel zemřela při porodu Benjamína na cestě k Betlému, tak zde se uplatnilo pravidlo, že zemřelý musí být pohřben ještě téhož dne, v rámci zachování čistoty. Mrtvé tělo bylo pokládáno za nečisté a bylo nutné, aby se pohřeb konal opravdu ještě ten den.

"Podle tehdejšího učení měla duše zamřelého bloudit kolem mrtvého těla tři dny. Doufala, že se dostane zpět do těla. Čtvrtý den, kdy se tělo začíná rozkládat, odchází duše navždy".¹ V teplém podnebí, jaké v Izraeli je, a v kultuře, která tak dbala na hygienu, se není co divit. Je to naprosto rozdílné pojmání mrtvého než např. v Egyptě. Tam se tělo připravovalo k pohřbu sedmdesát dva dnů, a ne jeden člověk se ho přitom dotýkal.

C) NAŘÍZENÍ O ČISTOTĚ

V židovských náboženských nařízeních je mnoho přepisů, kterými se člověk musí očistit, přijde-li do styku s mrtvým nebo se pouze dotkne hrobu. Nu 19, 14nn: "Toto je řád: Když někdo zemře ve stanu, každý, kdo do toho stanu vstoupí, a každý, kdo v tom stanu je, bude nečistý po sedm dní. Také každá otevřená nádoba, pokud na ní není přivázána poklice bude nečistá....". Mrtvé tělo nesli nejbližší příbuzní, většinou bratři, na speciálních nosítkách a bylo uloženo do hrobu bez rakve, pouze v rubáši. Pohřby se konaly většinou v podvečer, a to z důvodu, že tělo muselo být ještě tentýž den v hrobě a den končil západem slunce. *"Zůstat nepohřben byl největší trest a pohana, která člověka mohla potkat. Stejně tak špatně vykonaný pohřeb byl jeden z největších hříchů proti Bohu a jeho přikázání."*²

SLAVNÉ HROBY

"V biblických dobách byly hroby umístěny v domě, v blízkosti domu nebo na pozemku patřícímu rodině. S oblibou se pohřbívalo pod stromy nebo v zahradách (2 Kr 21, 18). Debora, chůva Rebeky, byla pohřbena pod stromem, který Jákob pojmenoval stromem

¹ Doležalová, J.: Úcta k živým i mrtvým, Židovská ročenka 5751, Praha, 1991, str.72

pláče (Gn 35, 8)."³ Jak již bylo řečeno, byli mrtví ukládáni také do jeskyních hrobů, které mohly být přírodní nebo i umělé. Kámen, kterým byl hrob uzavřen, měl zajišťovat posmrtný klid. Většina hrobů byla označena bíle natřeným kamenem, aby se nedopatřením člověk nedostal do kontaktu s nečistým místem. Nu 19, 16: "*Každý, kdo se na poli dotkne skoleného mečem nebo mrtvého, anebo lidských kostí či hrobu, bude nečistý po sedm dní.*"

Kámen, který měl uctívat mrtvého, se nazýval MACEVA. Později na něj bylo připsáno jméno mrtvého. Náhrobek obsahoval nápis: '*Tento kámen je svědkem*' (Joz 24, 27). To mělo dokládat spojení mrtvého s Izraelem. "*Exhumace mrtvých je možná pouze v případě, kdy se pozůstatky nebožtíka převážejí do Palestiny.*"⁴. Maceva se také nazýval nejstarší zmiňovaný náhrobek, který vztyčil Jákob na hrobě své ženy Ráchel (Gn 35, 19n).

Nemajetní lidé, poutníci a zločinci bývali pohřbeni do hromadných hrobů na veřejná pohřebiště. Vlastnit půdu pro hrob svůj a své rodiny bylo důležité, proto také Abraham tolik usiluje o to, aby mu jeskyně Machpela byla prodána podle všech pravidel. V tomto případě je možný ještě jeden výklad toho, proč Abraham kupuje Machpela i s polem. Důvodem toho je, že se z bezzemka stává právoplatným obyvatelem, který má i své lenní povinnosti. Machpela, coby motiv jeskyně, se od 17. stol. našeho letopočtu vyskytovala často na náhrobních kamenech.

"Tři místa v Erec Jisrael nebyla dobyta v boji, ale zakoupena, aby nebyla později zpochybněna oprávněnost jejich vlastnictví. Jedním z nich je jeskyně Machpela, druhým je 'díl pole' v Šekemu, zakoupený Jákobem (Gn 33, 18n) a sloužící později jako místo hrobu pro jeho syna Josefa. Třetí lokalitou mimořádné důležitosti je pozemek na hoře

² Kunc, F.J. *Od počátku do skonání světa*, Praha, Pieta, 1937, str.15

³ Steinová, I. *Bejt olam- pohřbívání v židovské tradici*, Zpráva památkové péče, ročník 64, číslo 6, Praha, 2004, str. 521

⁴ tamtéž, str. 522, citát z Jüdisches Lexikon, Bd. II., Berlin, 1928, str. 818

Mórijia v Jeruzalémě, který koupil král David (1. Pa 21, 22n) a kde později začal král Šalamoun stavět Chrám (2. Pa 3, 1n)." ⁵ Tím, že se Židé dostali později do exilu, se částečně změnila i jejich pohřební zvyklosti. Babylónie má jiný terén, krajina je více zavodněná, méně skalnatá a má více rovných ploch. To bylo důvodem ke konci pohřbívání do jeskyní. Začalo se více pochovávat do země a vznikalo více společných pohřebišť.

NENALEZENÉ HROBY

Na území starověké Mezopotámie se našlo jen opravdu malé množství hrobů. Z toho se usuzuje, že tamější obyvatelé své mrtvé nepohřbívali. Nechávali je za městskými hradbami na vyvýšených místech na povrchu země bez jakékoli ochrany. Někdy je také vrhli do vody. Tento způsob pohřbívání se dodnes používá na některých místech Indie a Íránu. Toto nebylo vnímáno jako pohřeb, ale jako opětný návrat člověka k bohům. Ve východním středomoří (v Jerichu od 7.stol.př.Kr.) se konaly druhé pohřby lebek oddělených od kostry s domodelovanou tváří zemřelého a zdobenou přírodními materiály.

Lidé se stejně jako v Kenaánské oblasti, tam však mnohem častěji, pohřbívali v domech nebo za hradbami. Pohřby v domech byly většinou proto, aby byl mrtvý nablízku, což opět souviselo s udobřením si mrtvého, se strachem z něho. Nebylo nějak neobvyklé, když byl mrtvý svázan do kozelce. Tak bylo činěno pravděpodobně ze strachu z mrtvých. *Také bylo celkem obvyklé, že zemřelý byl položen do hrobu do prenatalní pozice. Mohlo to znázorňovat víru v znovuzrození, proto se dával mrtvý do hrobu jako do těla matky.*⁶ Když byl člověk pohřbíván do hrobu, stávalo se tak až po delší době. Mnohdy až když byl rozežírán červy.

⁵ Steinová, I. *Bejt olam- pohřbívání v židovské tradici*, Zpráva památkové péče, ročník 64, číslo 6, Praha, 2004, str. 529

⁶ Hruška, B. *Smrt v Mezopotámii in sborník Svět živých a svět mrtvých*, Praha, Česká orientalistická společnost Dar Ibn Rushd 2001, str. 9

ZÁVĚR KAPITOLY č.1

Základní věc, v níž byl Izrael originální, je přílišný důraz na čistotu. Z toho pak vychází všechny další věci, v nichž byl Izrael výjimečný. Hrob byl označen z důvodu čistoty. Oproti tomu Akkad či Sumer své mrtvé mnohdy ani nepohřbíval a ze strachu je ještě svazoval. Dále Izrael své mrtvé pochovával opravdu velice brzy, na rozdíl od Egypta, kde se vše pečlivě připravovalo. Typ hrobů (do skály - jeskyně) byl pravděpodobně převzat od původního kenaánského obyvatelstva. Stejně tak i společné hroby. Jedinečný byl také v tom, že nepoužíval sarkofág, ale pouze rubáš a zakázaly se projevy smutku, které byly v okolí velmi časté.

2. PODSVĚTÍ

ŠEOL

Podsvětní říše se hebrejsky nazývá šeol - označení je bez členu, jak se udávají vlastní jména. Takovéto označení nemá v okolních jazycích paralely. Nikdy se nejedná o vlastní jména. Zemřelí jsou označováni: obrím (ti, kdo překračují), metím (mrví), elohím (bohové), ittím (mumlající), qedoším (svatí). Na rozdíl od ostatních kultur není šeol v izraelské kultuře nijak více popisován. V některých dobách se dokonce odmítá. Když se o něm hovoří, většinou je to pod vlivem okolních národů.

KLID NA ONOM SVĚTĚ

Když Saul vyvolává Samuelova ducha, duch se na něj oboří: 'Proč rušíš můj klid?' ptá se. Tato představa se velice liší od představ starověké Mezopotámii, kdy mrtví na onom světě v nejlepším případě trpí pouze žízní, a život tam je většinou nepříjemný. Zde je Samuel RUŠEN z klidu. Podobná je také představa Joba, který by si dokonce přál být mrtev: *„ležel bych teď v klidu, spal bych, došel odpočinku spolu s králi a zemskými rádci...Svévolníci přestanou tam bouřit, zemdlení tam dojdou odpočinku, vězňové jsou rovněž bez starostí, neslyší křik poháněče, malí i velcí jsou si tam rovni, otrok je tam svobodný, bez pána.“*(Jb 3, 13;17-19)

CESTA ZEMŘELÉHO DO PODSVĚTÍ V MEZOPOTÁMII

Podle Mezopotamské tradice se duše zemřelého během pohřebního rituálu vydala do podsvětní říše, jejíž vchod se nacházel západním směrem v poušti. Musela překročit podsvětní řeku, přes kterou převážel Chumuttabal. Tvor, jehož jméno můžeme přeložit jako 'Rychle ho převez', měl čtyři ruce, čtyři nohy a hlavu dravého ptáka. Poté, co se mrtvý dostal na druhou stranu, musel projít sedmi branami a u každé z nich odevzdat část oděvu.

Ereškigala, coby bohyně podsvětí musela dát každému souhlas k vstupu do domu, odkud není návratu. *"Podsvětní písarka zanesla jméno přichozího do knihy zemřelých a podsvětní soudcové vyřkly neodvratný rozsudek smrti."*⁷ Někdy se stalo, že duše zemřelého nenašla v podsvětí klid a vrátila se na zem, aby znepríjemňovala život ostatním. Tyto duše museli být různými zařikávanými a obětmi přinuceni k návratu do podsvětí.

PODSVĚTÍ STARÉHO SUMERU

Podrobnější vyprávění o Sumerském podsvětí máme z literatury Epos o Gilgamešovi a Sestup Išтары do podsvětí. Bylo vymezováno 'vodami smrti', což bylo 'hořké' (slané) moře a praoceán (Abzu, Apsu). Tento oceán je pod úrovní země, a až teprve pod ním se nachází podsvětí. To bylo popisováno jako město mrtvých, kde lidé trpěli žízní (proto se během pohřbu na hrob lilo velké množství tekutin) a hladu. Lidé tam žili ve velice prašném prostředí. Městem tekla podzemní řeka, jejíž voda byla kalná, takže se moc pít nedala.

Všichni nežili na stejné úrovni, ale některým se dařilo lépe a jiný hůře. Pro přirozeně zemřelé platilo, že čím více synů, kdo měl, tím se mu vedlo lépe. Jeden syn pro mrtvého znamenal pláč a pověšení na hřeb. Dva až tři synové zajišťují nutné jídlo a pití. Čtyři zajišťovali, že mrtvý bude mít spřežení oslů. Pět synů znamenalo přístup do královského paláce. Šest přinášelo mrtvému radost i po smrti. Sedm dávalo možnost sedávat v trůním sále paláce. Bezdětní a neplodní trpěli. Dokonce i panny a panicové měli těžký úkol, neboť byli spoutáni a těžce naříkali. *"Kdo zemřel v boji či nemocí měl nárok jen na čistou vodu. Zemřelí pohození ve stepi neměli v podsvětí stání a jejich duše 'bloudily'."*⁸ Kdo zemřel zraněním, bylo jeho tělo postiženo i po smrti.

⁷ Heller, J. *Starověká náboženství. Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaánu*, Praha, Kalich, 1978, str.82

⁸ Hruška, B. *Smrt v Mezopotámii in sbor. Svět živých a svět mrtvých*, Praha, Česká orientalistická spol. Dar Ibn Rushd 2001, str. 97

Toto pojetí je velice odlišné od židovského Desatera. Překrývají se pouze v jednom bodě, a to v úctě k rodičům. Lidé, kteří 'nectí slova svého otce a matky' jsou stíženy žízni a jejich duše volají o pomoc. V podsvětí je odměna pouze za veliké množství dětí, rozhodně ne za úctu k bohům. Někdy duše zůstávala na tomto světě a mohla živé navštěvovat ve snech či v podobě vánku. Ovšem i v těchto situacích byla ovládána nadpřirozenými bytostmi.

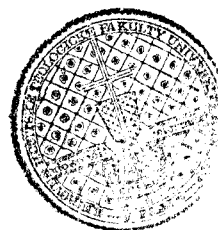
MÝTUS SESTUP BOHYNĚ IŠTARY DO PODSVĚTÍ

Podsvětí ovládala bohyně Ereškigala, sestra "bohyně Ištary. V podsvětní říši byl poslem a rádcem bohyně Ereškigaly peronifikovaný osud (sumersky Namtar, doslova odříznuto, odděleno). "Byl pokládán za zlého a neúprosného posla smrti"⁹. Ereškigalu později přemohl bůh Mergal, učinil ji svou manželkou a stal se pánem podsvětí. Přestavoval nepříjemné přírodní jevy, sluneční úpal a smrtelné nemoci.

Podle eposu Sestup Inanny do podsvětí se ukazuje, že Ereškigala neměla svou mladší sestru Inannu příliš v lásce. Epos začíná tím, že Inanna a její služebnice Ninšubura míří do podsvětí. Ninšubura zůstává venku a dovnitř vchází pouze Inanna. Podsvětí je palác, na jehož brány zaklepe. Otevře jí místní vrátný Neti. Inanna vchází do země bez návratu, protože její sestře zemřel manžel a ona mu jde na pohřeb. Neti o tom podává zprávu Ereškigatě, ta se velice rozčílí a rozkáže, aby pro Inannu platila stejná pravidla jako pro všechny ostatní.

Musela projít sedm bran a v každé odevzdat část svého oděvu či šperk, kterými se vyzbrojila na cestu. Před Ereškigatou stanula nahá a shrbená. Stanula i před soudním dvorem složeným sedmi Anunnaky - soudci. Ti ji probodávali smrtícími pohledy, mluvili na ni smrtícími hlasy a káravě ji okřikovali. „I proměnila se Inanna v nemocnou ženu, a

⁹ Prosecký, J. *Prameny moudrosti: mudroslovná literatura staré Mezopotámie*, Praha, ISE, 1995, str.30

ubité tělo na hřeb pověšeno bylo.“¹⁰

Ninšubura zatím hledá pomoc u Enlila, Nannara a Enkiho. Až poslední z nich vyslyší Ninšubuřiny prosby a vyšle Inanně na pomoc své služebníky. Enki měl schopnost probouzet bohy k životu: „*Enki, otec, moudrý vládce, jenž ví o chlebě a vodě života, jistě mě opět přivede k žití.*“¹¹ Právě tyto věci (chléb života a vodu života) Enki Inanně poslal. Inanna ožívá, vychází z podsvětí, ale musí za sebe dát náhradu. Tato náhrada je nakonec pastýř Damuzi. Démoni Damuziho odvádějí do podsvětí, ten prosí boha Utua, aby ho proměnil v hada. Tak se také stane a Damuzi démonům unikne.

DAMÚZIHO SEN

Na mýtus o Inanně a podsvětí navazuje mýtus další, a to Damuziho sen. Damuzi se v den, kdy si ho mají démoni odvést probouzí s velmi špatným snem. Dá si zavolat svou sestru Geštinannu, která mu z něj vyloží nepěknou budoucnost. Věštba vypráví o tom, že si pro Damuze přijdou nepřátelé, budou ho mučit až ho zabijí. Damuz se tedy před nimi schová do kanálu Arali. Démoni si pro něj přicházejí, jeho sestra ho neprozradí, ale jeho přítel se nechá uplatit a démoni Damuze zajmou. Ten prosí svého švagra boha Utua, aby ho proměnil v gazelu a on jim mohl utéci. Bůh ho vyslyší a Damuz utíká.

Později jej chytí znova a on znova uteče. Tentokrát se schová do ovčína, kde ho démoni najdou a zabijí. Toto jsou dva důležité sumerské mýty o podsvětí a démonech. V říši odkud není návratu žilo spousta roztodivných bytostí: např. Malku - tento démon není blíže specifikován, jen se ví, že v podsvětí žil; nebo Kúbu¹² - to byl démon nenarozených dětí; nebo jak jsme již zmínili Anunnakové - „*ze sumerského Anunna 'vznešené sémě', kolektivní označení bohů nebes a země. Asi od 13. stol. př. Kr. se označovali podsvětní*

¹⁰ Hruška, B., Matouš, L., Prosecký, J., Součková, J. *Mýty staré Mezopotámie*, Praha, Odeon, 1977, str 72

¹¹ Hruška, B., Matouš, L., Prosecký, J., Součková, J. *Mýty staré Mezopotámie*, Praha, Odeon, 1977, str 69

¹² Prosecký, J. *Prameny moudrosti: mudroslovná literatura staré Mezopotámie*, Praha, ISE, 1995, str. 96

*božsteva v protikladu k božstvům nebeským, jež byla zvána Igi-gové.*¹³

Damúz - bůh úrody, do hebrejštiny a aramejštiny přešel jako Tamúz. I k tomuto bohovi se obraceli Izraelité, když si mysleli, že je Hospodin opustil Ez 8, 14: *"A přivedl mě do brány Hospodinova domu, která vede k severu, a hle, sedí tam ženy, a oplakávají Tamúze"*.

Byl to jeden z bohů, který podle mýtů také odešel do podsvětí, což jen dokládá důvěryhodnosti na tom, že to byl bůh přírody, bůh úrody, neboť ve většině blízkovýchodních kultur tento typ bohů, proplouvá podsvětím. Damúz byl také pastýř a podle dalších bájí bojoval s Enkiduem (bohem rolníků) o svoji budoucí manželku bohyni Innanu (Ištaru). Manželství však pravděpodobně nebylo šťastné.

PODSVĚTÍ V EGYPTĚ

Narozdíl od okolních národů Bible nepopisuje žádnou cestu boha do podsvětí, ani se o podsvětí příliš nezmiňuje. Je v těchto věcech více realističtější a nemá potřebu halit Hospodina do roucha tajemného a mocného boha tím, že dokáže projít říší smrti a nic se mu nestane. V těchto souvislostech se ke smrti či podsvětí vrací křesťanství, kde Ježíš zemře a opět povstane, tím přemůže smrt.

U izraelského Boha se s ničím takovým nesetkáváme, neboť ten, jak tvrdí je, byl a navždy bude. Proto nemá potřebu dokazovat si svojí sílu nad smrtí. V okolních národech však potkáme hodně mýtů tohoto typu. Ať je to mezopotamský příběh Išтары, která prochází podsvětím, či příběh Damúze, který ovšem nedopadá příliš šťastně. O Egyptském Duatu (podsvětí) máme zprávy z příběhu 'O pouti Duatem'. Duat¹⁴ je slovo

¹³ Hruška, B., Matouš, L., Prosecký, J., Součková, J. *Mýty staré Mezopotámie*, Praha, Odeon, 1977, str 85

¹⁴ Heller, J. *Starověká náboženství. Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaánu*, Praha, Kalich, 1978, str.48

ženského rodu, proto pokud je někde zosobněn je vnímán jako 'matka mrtvých.' Z dalšího svědectví, které o něm máme, víme, že je 'zcela hluboko, zcela temný a zcela nekonečný', a že je to říše tmy v hloubi země.

Někteří Mezopotamští bohové stejně jako někteří egyptští putují pravidelně podsvětím, jsou mezi nimi však rozdíly. V Mezopotámii je bůh slunce Šamaš podřadným bohem, byl to syn boha měsíce Sína. V Mezopotámii nebyl největším bohem ani Sín, ani Šamaš, ale Marduk nebo Ea. Ale v porovnání měsíce a slunce byl měsíc důležitější. V Egyptě naproti tomu byl bůh slunce nejvyšší v pantheonu a celý kult byl na něj soustředěn.

ZÁVĚR KAPITOLY č.2

Vzhledem k tomu, že Hospodin nebyl vegetativní bůh, nemusel procházet podsvětím. Podsvětí tedy nebylo zdaleka tak důležité jako v Sumeru či Egyptě. V Sumeru je popsáno do nejmenších podrobností a vše je detailně pojmenováno. Když už se Bible o podsvětí zmiňuje, což není často, je myšlena říše po smrti. I tehdy se společné myšlenky s Mezopotámií rozcházejí a posmrtný život je viděn jako plný klidu a ne soužení jako v Mezopotámii. Pravděpodobně převzatá je myšlenka o přetrvávání některých duší na tomto světě.

3. POHŘBY

POHŘBY A STRACH ZE SMRTI V MEZOPOTÁMII

Staří Babyloňané si posmrtný život představovali velice tragicky, proto jejich filosofie zdůrazňovala život na zemi. Posmrtné říše se báli. Velice často prosili o dlouhý věk či *"prodloužení života na zemi"*. Každému však byl časem *"přeřat život jako rákos"*. Pohřební obřad se odehrával v domě mrtvého. Nesměli zde chybět plačky a ostatní truchlící projevovali svůj žal trháním oděvu, cucáním vlasů a vousů či zraňováním se na těle (autolacerace). Na hudební nástroje hráli kněží a přitom se připravoval obřad. Těla se ukládala na nezastavěné plochy mezi domy nebo na vyhrazených místech u městských hradeb. Chudí lidé byli pouze zabaleni do rákosové rohože, bohatí měli sarkofágy a hroby vykládané hliněnými střepy. Do hrobů byly ukládány i předměty.

K smutečním obřadům, které byly vykonávány přímo na hrobech bylo rituální obětování zvířat. Nejdříve se ze zvířete vypustila krev, která se vylila na hrob. Vylévaly se ale i jiné tekutiny např. voda. Celý tento rituál se musel konat opatrně, aby se bohové nerozčílili nad tím, že je rušen klid zemřelých. Za rušení klidu se počítalo i otevírání hrobů a loupení jejich obsahu.

I přes hrozbu bohů se stávalo, že hroby byly vykrádány nejen dobytými národy. Babyloňané měli mnoho zvyklostí, jak projevovali smutek a truchlení. Mnoho z toho je popsáno v jedné starobabylónské básni *Nářek umírajícího*. Při velkém truchlení se muži v Mezopotámii pomazávali svou vlastní krví. Nemocný byl pak těsně před smrtí pomazán lisovanými oleji. *"Rodina se zde shromáždila, aby mne natřela (mastmi), dříve než (zemřu), nejbližší z mých příbuzných jsou tu , aby (nade mnou) truchlili. Moji bratři, jak blouznivci jsou vlastní krví pomazáni, mé sestry mne polévaly lisovaným olejem..."*¹⁵

¹⁵ Prosecký, J. *Nářek umírajícího in Prameny moudrosti: mudroslovná literatura staré Mezopotámie*, Praha, ISE, 1995, str. 39

Tento zpěv pronáší člověk, který prožil klinickou smrt a nyní velebí Marduka.

ZÁDUŠNÍ OBŘADY V EGYPTĚ

Rituální obřady, které se po smrti člověka musejí vykonat, můžeme rozdělit na dva typy: smuteční a zádušní. Smuteční obřady se soustředí na pozůstalé, kdežto zádušní na zemřelého. „*Oba typy rituálů probíhají ve třech fázích, jež bývají označovány jako oddělení, proměna a znovuzачlenění*“¹⁶ O obou těchto obřadech máme nějaké informace. V Izraeli toho víme hodně o smutečních obřadech a málo či skoro nic o obřadech zádušních. Naopak Egypt nám osvětlil svá tajemství o zádušních obřadech, ale o smutečních si je ponechal.

Do zádušních obřadů patří tři obrazy smrti: smrt jako nepřítel, smrt jako návrat a smrt jako tajemství. Obraz smrti jako nepřítel je vnímán v mýtu o Usirovi. Usir byl bůh a vládce Egypta. Byl zavražděn svým bratrem Setuchem. Mrtvého Usira nalezne jeho sestra a manželka Eset a spolu s Nebthet ho oplakávají. Smrt v Egyptě nebyla brána jako přirozená věc v důsledku řádu pravdy a spravedlnosti, ale naopak tento řád (maat) narušovala. Z tohoto důvodu bylo v mýtu možné se ptát smrti (v tomto případě ji zastupuje Setuch) na důvody proč, a dokonce je možno ji postavit před soud.

K tomu aby soud proběhl musí být i žalobce, ten je však zatím mrtev. Mýtus si poradí velice jednoduchou oklikou: Eset posbírá Usirovy kosti, podaří se jí vdechnout mu tolik života, aby s ním otěhotněla a porodí mu syna Hora a spoustu dalších dětí-bohů. To mu vrátí tolik vědomí a života, že je schopen postavit se před Setucha a vyzvat ho. Soud se odehraje, Usir se dobere svých práv, nespravedlnost je napravena. Usir se stává bohem podsvětí, neoživne již, ale řád je opět nastolen a on se opět stává součástí řádu a stává se mocným zemřelým. Vlady nad zemí se ujímá jeho syn Hor.

V Egyptském pojetí světa je rozdíl mezi zemřelým a mrtvým. Mrtvý je ze společnosti vyloučen, ale pomocí pozůstalých a zádušních rytů se může stát zemřelým - blaženým zemřelým, a tím se opět zapojit do řádu světa.

EGYPTSKÉ POHŘEBNÍ OBŘADY

Vzhledem k tomu, že celý život na zemi, podle egyptského vnímání, je jen příprava na život posmrtný, je při zádušních obřadech velice nutná magie. Touha podrobit si božstvo k tomu, aby měl zemřelý ten nejlepší možný úděl, je obrovská. Bez magie nemyslitelná. Magie byla používána při balzamování¹⁷. Balzamování probíhalo tak, že se tělo otevřelo a vyndaly se z něj všechny vnitřnosti, ty se uložily do čtyř džbánů, kanop, a tělo se omylo.

Poté se omyté tělo natřelo pryskyřicemi a jinými látkami. Také se natřelo dehtem- odtud také slovo mumie (je to arabský výraz pro dehet), a bylo zabaleno do gáz dlouhých někdy i nad sto metrů. Při postupném balení se k tělu přidávaly šperky, amulety a menší předměty denní potřeby. Mrtvé tělo bylo vloženo do rakve, která byla často mnohem větší než bylo potřeba. Během procesu balzamování se rituálně předvádělo, že jde o Usirovo tělo. Mělo to až divadelní formu, neboť někteří balzamovači hráli roli Setucha a jiní Anupa.

OBŘAD OTVÍRÁNÍ ÚST

Nabalzamované tělo se v rakvi vrátilo příbuzným, ale samotný pohřeb začínal tím, že se rakev naložila na saně a poté se na lodi převezla přes Nil¹⁸. Důvodem převozu bylo, že

¹⁶ Assmann, J. *Smrt jako fenomén kulturní teorie*, Praha, Vyšehrad, 2003, str. 16

¹⁷ Heller, J. *Starověká náboženství. Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaánu*, Praha, Kalich, 1978, str. 52

¹⁸ Heller, J. *Starověká náboženství. Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaánu*, Praha, Kalich, 1978, str.53

město mrtvých - nekropole - se rozprostíralo na levém břehu, kdežto lidé většinou žili na pravém. Spolu s rakví, co vezla rakev jely i jiné lodě s příbuznými, známými a s knězi.

Pohřeb se odehrával vždy stejně, vždy podle jednoho vzorce. bylo to podle toho, co dělal Hor se svým mrtvým otcem Usirem. Kněz ještě jednou ještě jednou mumii očistil tím, že ji pokropil vodou a okouřil kadidlem, pak přišla nejmagičtější část obřadu, 'otevření úst'. Při této části obřadu se kněží opět přichýlili k divadelnímu projevu. Jeden z nich hraje mrtvého, ten má být na konci obřadu probuzen, a choulí se u rakve. Následně jsou obětovány dvě gazely - symbol rychlosti, jedna husa - symbol letu a svobody, a jeden býk, který dává sílu a plodnost. Jedna noha a srdce býka se předkládají před herce mrtvého. Kněz se následně dotýká jeho úst různými předměty a nakonec svým malíčkem. Na konci obřadu je oživovaný symbolicky oděn a nasycen. Jeho rakev byla vsunuta do hrobu, jehož vchod se okamžitě zasypal a zabezpečil magickými formulemi.

POHŘEBNÍ LITERATURA V EGYPTĚ

Do hrobů se také k mrtvému přidávaly pohřební texty a náhrobní nápisy. V prvním případě se texty dají rozdělit na dva typy: texty z pyramid a nápisy na rakvích. Jsou si do jisté míry podobné, ale pyramidální texty jsou starší a nápisy z rakví jsou obsáhlejší. Jak již název napovídá texty z pyramid jsou naučením hlavně pro krále a dávají mu rady, jak získat svou moc i na druhé straně¹⁹.

Sarkofágové nápisy či nápisy z rakví obsahují také ponaučení, ale je zde více magických formulí a jsou mnohem pestřejší. Např. jsou zde rady, jak se člověk může

¹⁹ Heller, J. *Starověká náboženství. Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaánu*, Praha, Kalich, 1978, str.60

proměnit v sokola, jak vejít do nebe, či jak nezemřít podruhé. Jiné než pohřební texty jsou náhrobní nápisy. Byl to soupis dobrých věcí, které za svého života mrtvý učinil. Z těchto nápisů z pyramid a z hrobů vznikla později Kniha mrtvých, speciálně její 125. kapitola, která je ve spisu nejnosnější.

Kniha mrtvých je jakýsi průvodce mrtvého záhrobím. Poskytuje mu cenné rady, jak obstát u podsvětního soudu či jak dosáhnout toho, aby se jeho duše mohla libovolně vracet na zemi. K tomu bylo potřeba veliké množství zaříkávadel, a ty právě v sobě obsahuje Kniha mrtvých. V oné 125. kapitole je svědectví o posmrtné soudu, který se odehrává u velkých vah, na nichž se váží srdce zemřelého. Soudní dvůr zde zastupuje 42 bohů, aktéři jsou již zmínění Hor, Usir a Setuh. Kniha mrtvých radí, jak se před soudem prezentovat, jako člověk spravedlivý, čistý, nehříšný. Soud uvěří tomu, jaký člověk byl až teď, na život se vůbec nebere zřetel. Člověk může být označen za lháře jen v případě, že se projevil špatně až teď, že nehrál dobře svoji roli. Aby se tomu dalo předejít je potřeba znát Knihu mrtvých.

Z tohoto hlediska je těžké brát posmrtný soud jako autoritu, protože pravda o životě na zemi je v tomto úhlu pohledu nicotná. Jaké to mělo následky v normálním životě lze dnes jen těžko zjistit, ale každopádně Kniha mrtvých byla velmi častá literatura. Knihy mrtvých obsahovaly i spoustu magických formulí a zaklínání. Např. formulí k oživení hliněné sošky v případě, aby ho na onom světě zastoupila, když by musel pracovat. Tyto sošky se dávaly pro zmíněné případy do hrobu s mrtvým.

Rituál, který je naprosto základní pro celé egyptské náboženství je již několikrát zmíněné zavraždění a ospravedlnění Usira. Egyptská kultura měla mnohem více než kultura izraelská propracované čarodějné rituály, které ve svém smýšlení neodmítala. Čarodějnictví se např. hojně používalo v lékařství.

SMRT A POHŘBY V KENAÁNU

A) POHŘBY

Stejně jako v mnoha jiných kulturách byla smrt spjata s člověkem, kdežto nesmrtelnost byla výsadou bohů. Oni měli v rukách lidské osudy a podle libosti mohli život krátit nebo prodlužovat. Člověk proti tomu mohl bojovat zase stejným způsobem jako v okolních kulturách, tedy uctíváním bohů a životem bez hříchu. Vnímání hříchu bylo skoro stejné jako ve Starém zákoně. Součástí pohřebního obřadu byla veliká hostina, která mohla být vnímána také jako oběť, na níž se účastní všichni příchozí. Druhý výklad pohřebního hodokvasu může být ten, že přáním je, aby mrtvý jedl a pil s Baalem, proto se koná předobraz nebeské hostiny tady na zemi.

Další oběti probíhaly přímo na hrobě. Zemřelí žijí v podsvětí a hebrejsky se nazývají refajím. Refajím jsou tedy někdy duše zemřelých, ale někdy se tím myslí podsvětní bytosti nebo malí bohové. Tento pojem je značně nejasný, neboť v některých pramenech se tím také myslí normální zemské božstvo. Podsvětí se podle tohoto systému nachází hluboko pod zemí, je páchnoucí, bahnité a špinavé (ugaritsky se nazývá hmry).

B) POHŘEBNÍ RITUÁLY

Zařikávání, která byla pronášena nad ložem umírajícího člověka, se pokoušela přicházející smrt oddálit. Nevíme přesně, kdo zařikávání pronášel, ale byl to pravděpodobně někdo z příbuzných nebo kněz. Recitování zařikávadla provázely i další, neverbální úkony. *"Zařikávač mohl své počínání doprovodit a umocnit i provedením krvavé oběti."*²⁰

V případě, že by nemocný zemřel, konaly se nejprve přípravy na vlastní pohřeb. Základní část těchto příprav byla, že příbuzní museli bdít u nemocného až do uložení jeho ostatků. Byla to stráž, která měla ochránit mrtvé tělo, ale i to, co z člověka přežívá a může se odebrat do podsvětí až v momentě pohřbu. Tělo je během toho připravováno a natíráno vonnými mastmi. Potom bylo uloženo do hrobu. Při této části byla pronášena pohřební řeč, bohužel opět nevíme, kdo tento úkol plnil. Víme však jistě, že to bylo velice důležité a sloužilo to při vstupu zemřelého do podsvětí. V podsvětí mrtvý dostal novou podobu, prakticky se dá říci nové tělo. Po uložení těla do země byl ještě další tři dny nebožtík oplakáván. U vysoce postavených lidí byl tento čas delší např. zemřelý král se oplakával tři týdny.

I hroby byly podle solventnosti pozůstalých rozdílné. Nejchudší byli pokládáni do hrobové jámy, bohatší byli uloženi do elipsovité rakve z pálené hlíny. Někdy bylo tělo pouze vrchní částí rakve přikryto. Králům byly hroby vyzdívány z kamene nebo z cihel a byly velice prostorné. Králové se pravděpodobně inspirovali hrobkami v Egyptě. Od 2. tis. př. Kr. se setkáváme s kremací a to především u Féniciánů.

Lidé se nejčastěji pohřbívali pod podlahami obydlí nebo za hradbami města. Mrtvým se na hrobech vztyčovaly stély, na kterých bylo jméno mrtvého. Tím měla být zachována jeho památka a také tím, že jeho jméno bylo připomínáno se měl člověk v podsvětí dobře.

²⁰ Antalík, D. *Proměny kultu předků v náboženství Izraele in sborník Normativní a žité náboženství*, Brno, MU, 1999, str.174

SEKUNDÁRNÍ POHŘBY

I Egypťané konají druhé pohřby. Člověk, který zemře, je připravován pro život na věčnosti a pak teprve je pohřben a může vstoupit mezi své předky. *"Obřad balzamování a mumifikace trvá nejméně 70 dní."*²¹ Existují i kultury např. starověký Sumer, které vše nechávají na přirozeném rozkladu těla (tělo se pohřbí, po nějaké době se exhumuje a pohřbí se znovu).

Je i mnoho jiných technik, jak se provede takováto proměna např. roztrhání těla, macerace, skeletizace, spálení, expozice. ... Během mumifikace se s mrtvým koná soud. Soud se smrtí, kde se mrtvý dobere svých práv a odchází od něj jako 'ospravedlněný'. Slovíčko Ospravedlněný se používá, zmiňují - li se texty o někom, kdo je již mrtvý. *"Ospravedlnění znamená obnovení osobní identity a integrity"*²². V průběhu dalších staletí ze soudního sporu stává posmrtný soud. Mrtvý se místo žalobce stává obžalovaný a brání se před božskou stolicí. Ta mu přednáší seznam možných pochybení a on přísahá, že se jich nedopustil. Každou lží se jeho srdce na váze dostává níže, na druhé misce je pířko symbolizující maat. Když srdce klesne na nejnižší možnou mez, sežere ho příšera.

Příšera je vlastně jedna z osobností Setucha, který se rozštěpuje na vinu zemřelého a tuto obludu. Ten, kdo mrtvého žaluje je jeho vina. Bohové stojí na straně mrtvého. Anup kontroluje, zda je váha vyrovnaná, Thvot zaznamenává příznivé výsledky a Hor se za mrtvého přimlouvá. Proti zlu však nemůže žádný z bohů nic udělat. Neprojde-li člověk tímto soudem úspěšně, musí zmizet ze světa. To je druhá smrt, která je spojena s představou druhého pohřbu. Ten má za úkol přeměnit tělo opět k životu mezi mrtvými. Jakési znovuzrození, návrat do mateřského lůna.

²¹ Assmann, J. *Smrt jako fenomén kulturní teorie*, Praha, Vyšehrad, 2003, str.19

²² Assmann, J. *Smrt jako fenomén kulturní teorie*, Praha, Vyšehrad, 2003, str. 21

ZÁVĚR KAPITOLY č. 3

Máme mnoho informací o pohřebních rituálech náboženských systémů starověkého Egypta, Mezopotámie i Kenaánu. Náboženství, které nám dává minimum informací ohledně pohřbu, je náboženství starověkého Izraele. Víme pouze, že se zde také konaly pohřební hostiny, jež sloužily jako oběť Hospodinovi. Dá se předpokládat, většina věcí, které se tohoto týkaly, byla převzata. Mluvím např. o zvířecí oběti přímo na hrobě, o liturgických zpěvech, či o modlitbách. Ač tyto jednotliviny byly specifické pro své náboženství, celková struktura rituálu byla převzata.

4.NESMRTELNOST

BOŽSKÁ NESMRTELNOST V MEZOPOTÁMII

Sumerští bohové byli nesmrtelní, ale za jistých okolností mohli zemřít. V tom případě museli být politi živou vodou a opět žili dál. Když nějakého boha rozhněval člověk, mohl na něj bůh seslat neštěstí, pohromy nebo i smrt. Babyloňané milovali život, proto z těchto věcí měli mnohem větší hrůzu než např. Egypťané

VĚDĚNÍ A NESMRTELNOST

Problematiku toho, že člověk je smrtelný, ale přesto má božské vědění, řeší mnoho staroorientálních kultur. Bible v Pádu člověka (Adam a Eva pojí jablko pouze ze stromu poznání, ale plodu stromu věčného života se ani nedotknou). Starý Babylon v mýtu o Adapovi. Adapa, syn boha moudrost Ea, dostane od svého otce moudrost jako dar. Ea však nesmí Adapovi odkázat také nesmrtelnost. Tím Adpa během svého života zasahuje do božské vyrovnanosti světa.

Mnoho ví, ale není bohem, protože není nesmrtelný. Poslední kapka v poháru božské trpělivosti přeteče, když Adapa jednoho dne chytá ryby a jižní vítr mu roztrhne síť, Adapa je velice rozčilen a vítr prokleje. Protože je nositelem božského vědění, jeho kletba má takovou sílu, že větru zlomí křídla.

Stav je natolik vyhrocený, že bohové Adapa pozvou k sobě. Ten varován otcem, že by při hostině mohl sníst pokrm smrti, se ničeho ani nedotkne. Ironie celé situace tkví v tom, že bohové Adapa nechtěli usmrtit, ale měli pro něj připravený pohár nesmrtelnosti. Tímto, ale zůstalo neblahé spojení vědění a smrtelnosti. V tomto mýtu jde o vědění kosmologicko - magické, kdežto v biblickém příběhu o vědění morální, rozpoznání dobrého a zlého.

SNAHA O VĚČNÝ ŽIVOT

Veškerá snaha Egyptanů o věčný život o věčné trvání své civilizace se upíná k neměnnosti tradic a myšlení. Proto svědectví Hekataia z Abdér, které vypráví o Egyptu ve 4. stol. př. Kr., se dá naprosto přesně aplikovat Egypt o 2 tisíce let dříve. Z jeho díla se dochovaly pouze zlomky: „*Místní lidé přisuzují času života jen nepatrnou hodnotu; největší důraz kladou oproti tomu na čas po smrti, kdy člověk zůstává v paměti ostatních díky vzpomínkám na své ctnosti. Příbytky živých nazývají 'útulky'(katalyseis), neboť v nich pobýváme jen na krátký čas. Hrobky označují jako věčné domy (aidioi- oikoi), neboť zemřelí tráví v Hádu nekonečný čas (aión). Podobně malou pozornost věnují vybavení vlastního domu, zato na hrobky jim žádné výdaje nepřipadají příliš vysoké.*“²³ Věčný život byl zaučován honosnou hrobkou a spravedlivým chováním na zemi.

POSMRTNÝ ŽIVOT U FÉNIČANŮ

Foiničané věřili v posmrtný život, dávali do bohů dary, těla balzamovali a dávali do sarkofágů. Existuje mnoho nápisů, které dokládají, že po vyrušení spánku mrtvého následuje od bohů trest: *"Neotvírej mé víko a neruš mne, protože Astarté něco takového pokládá za ohavné. Jestliže přece jen sejmeš mé víko a vyrušíš mne, nenalezneš už útočiště v životě na slunci, ani v příbytku mezi živými."* KAI, 13, 3-8 ²⁴V těchto nápisech se hovoří o záhrobních bytostech, které se nazývají refájím.

²³ Assmann, J. *Smrt jako fenomén kulturní teorie*, Praha, Vyšehrad, 2003, str.43, citace od Hekataios z Abdér, u Diodóra, Bibl. Hist. I 51

²⁴ Moscati, S. *Foiničané*, Praha, Orbis, 1975, str.48

POSMRTNÝ ŽIVOT U ŽIDŮ

V Bibli nacházíme i zmínky o tom, že po smrti není žádný další život. Takovýchto zmínek není mnoho, většinou je představa, když se o ní mluví, přebrána jako město či říše mrtvých. Tak je tomu i např. v Ž 23, 4: *"I když půjdu roklí šeré smrti, nebudu se ničeho bát,"* Takovéto části velice připomínají sumerskou říši, kterou musela projít Išara nebo akkadské město mrtvých, kde se žilo dále, pouze jiným způsobem.

Bible v Ž 49, 13: *"Ale člověk, byť by byl ve cti, nemusí ani noc přečkat, podobá se zvířatům, jež zajdou"*. Kde jsou egyptské velké hrobky, plné darů na onen svět, kde zemřelý bude mít opět své postavení? Kde jsou akkadské dary do rakví, aby se zemřelý lépe domohl svých titulů? V žalmu je sice dále nastíněn jakýsi život v pekle, ale důležité je, jak se píše ve verši 18.: *"Zemře, nic nevezme s sebou, jeho sláva za ním nesestoupí.."*. Jakékoli pocty jsou pouze pro tento svět a v 'místě za řekou' už neplatí. Bible tady posmrtný život připouští, ale bez materiálních statků. Tato myšlenka je v té době na Blízkém východě přelomová a otvírá možnost posmrtné spravedlnosti, která v ostatních kultech neexistovala. Př. 14, 32: *"Svévolník bude sražen zlem, jež páchá, kdežto spravedlivý má útočiště i při smrti"*.

NESMRTELNOST U PROROKŮ

O nesmrtnosti duše se nejdříve zmiňují Izajáš, Ezechiel a později samozřejmě Daniel. *"Ve vyhnanství učil Ezechiel, že mravní odplata stihne každého jednotlivce za jeho skutky na rozdíl od odplaty kolektivní, jak o tom smýšlela předchozí doba."*²⁵ Do té doby se tato otázka nikterak neotvírá, a má se za to, že smrt je konec všeho a chování celého Izraele je bráno jako chování jedince. *"Vždyť jsme smrtelní, jsme jako po zemi rozlitá voda, která se nedá sebrat. Bůh však nechce život odejmout a velmi se rozmýšlí, aby zapuzeného od sebe zapudil nadobro."* (2.S 14, 14)

²⁵ Doležalová, J. *Úcta k živým i mrtvým*, Židovská ročenka 5751, Praha, 1991, str.72

Izajáš, Ezechiel a Daniel vykládají posmrtný život jako čekání na Boží soud, kterýž oddělí hříšníky od spravedlivých. Do té doby se posmrtná spravedlnost neřeší v žádné okolní kultuře. Je pravděpodobné, že nejdříve z této doby jsou hebrejská označení pro hřbitovy bejt kevarot - dům hrobů (Neh 2, 3), bejt olam - dům věčnosti (Kaz 12, 5) a bejt chaim - dům života (Jb 20, 23). Všechny uvedené názvy vyjadřují víru v nesmrtelnost a zmrtvýchvstání.

NESMRTELNOST BOHA RE

Egyptané věřili v nesmrtelnost, která byla představována koloběhem života. Že je to možné, jim ukazoval bůh Re. Re, bůh slunce, se stále rodí, stále umírá. Taková je představa koloběhu dne- koloběhu roku (např. v Kenaánu). Jeho matka, bohyně Nút, ho ráno rodí a večer počíná s ním samým. V tomto nekonečném koloběhu je nesmrtelnost. Nám tato staroegyptská představa připomíná pohádku Tři zlaté vlasy děda Vševěda. Děd Vševěd žije u své matky, ráno je dítě, večer stařec.

Pohádka se však nezmiňuje o počínání a rození. Početí boha Re je popisováno takto: Re večer vstoupí do matčiných úst a ráno vyjde z jejího lůna. Tento mýtus dával lidem naději, že je možné zemřít a opětně se narodit, a tím uzavřít kruh života. Egyptané stejně jako Izraelci chtěli mít hrob v místě svého narození. U Egyptanů byl k tomu právě tento důvod.

ZÁVĚR KAPITOLY č. 4

Postavení jednotlivých bohů se určovalo podle postavení jednotlivých měst. Každé město mělo svého hlavního boha. Když bylo město politicky schopné, jeho bůh měl v pantheonu nejvyšší pozici. Příkladem takového boha je Marduk, jehož vliv stoupal s vlivem Babylonu, až nakonec vytlačil Enlila a Anua z nejvyšší pozice. V eposu Enuma eliš už Marduk vystupuje jako stvořitel.

5. BOHOVÉ

BOHOVÉ STAROVĚKÉ MEZOPOTÁMIE

Babylonská božstva se velice podobaly božstvům sumerským, jen měly většinou jiné jméno. Sumerský pantheon má svou hierarchii a bohové jsou většinou v příbuzenském vztahu. Je to stejné jako u lidí. Nejdůležitější z bohů byl pán nebes Anu, který na nebesích také sídlil. Moc příznivců ale neměl, protože byl k lidem nepřístupný. Anua později zastoupil jeho syn Enlil, který znal budoucnost a dokázal přivolat ničivou katastrofu. Právě Enlil seslal na lidstvo potopu, která měla zničit všechn život pronásledoval také hrdinu Gilgameše. Tím, že to byl bůh silný a trestající, bylo pro lidi těžké si k němu najít cestu. Také on, stejně jako Anu, měl málo věřících.

Enlil měl syna Ea, který na rozdíl od obou předcházejících byl lidmi milován a od nich opěvován. Byl bůh vodstva, a protože veškerá moudrost se nacházela pod vodní hladinou, byl i Ea pánem moudrosti, věd a umění. Dokonce to byl on, kdo vytvořil lidi (uplácal je vlastnoručně tom vypráví epos. Sumerská božstva tvořila skupiny. První skupina byla trojice bohů Anu (vládce nebes), Enlil (vládce země) a Ea (vládce vodstva), dohromady ovládali celý svět.

Do druhé božské trojice se počítá: bůh Slunce Šamaš, bůh Měsíce Sín a bohyně Ištar. Slunce na Předním východě je velice ostré a v některých měsících ničující, proto byl na nejvyšším postavení bůh Sín. Měsíc byl mnohem tajemnější hlavně kvůli změnám tvaru. Nov byl označen jako Sínův odchod do podsvětí a úplněk byl jeho totální celistvost a pravé působení.

Model Sínova odchodu do podsvětí nám připomíná, že stejnou cestu podnikal v Egyptě bůh slunce. Podle narůstání Měsíce se lidé naučili počítat dny, měsíce a roky. Bůh Slunce Šamaš každé ráno vyjížděl do hor a každý večer zapadal za hory. V noci pak

(také jako Re a Sín) vjížděl do podsvětí, aby i mrtví měli světlo a potravu. Měl i roli soudce, neboť soudil bezpráví, které cestou uviděl. Bohyně Ištar, Sínova dcera, byla původně milenkou Anua, ale časem se stala jeho právoplatnou manželkou. Později je nazývána jako 'vládkyně bohů'. Její funkce byla coby bohyně lásky a války.

Sumerský pantheon má její obdobu v bohyni Innaně. Ta byla milenkou a posléze manželkou hrdiny Tammuze, toho ale nakonec zradila a poslala ho do podsvětí. Měla velikou oblibu a bylo jí zasvěceno velké množství svatyní, nejznámější byly v Uruku a v Babyloně. Hromy a blesky ovládal bůh Adad, který měl větší oblibu až s příchodem Semitských kmenů. Šamaš a Adad byli pokládáni za ochránce věštek.

FÉNIČTÍ BOHOVÉ

Stejně jako Babyloňané i Foiničané mají svá jednotlivá města spojeny s různými božstvy. Nyní si je postupně probereme. V Byblu byly hlavními bohy El, Baalat a Adonis. El jakožto božstvo není čistě foinické, ale najdeme ho v celé kanaánské oblasti. Je to sice nejvyšší bůh, ale rozhodně není nejčinnější. El je často zaměňován s Eljónem, tato božstva však nejsou totožná. V Bibli Gn 14,19: "*..požehnán buď Abram bohu nejvyššímu..*" je použito El Eljón (bůh nejvyšší, bůh vznešený).

Božstva jsou velmi propojená. Baalat je činnější než El. Její jméno znamená "paní" a je právě velice úzce spojeno s Byblem - 'Baalat z Byblu'. Tato bohyně měla mnoho obdivovatelů. "*Já jsem Jehaumilk, král Byblu,Vzýval jsem svou paní Baalit a vyslyšela můj hlas, ...Nechť Baalat z Byblu požehná Jehaumilkovi, králi Byblu, dopřeje mu života a prodlouží jeho dny a roky...*" KAI 10²⁶

Jedná se především o bohyni Matku, u které je zdůrazněna její síla plodit rostliny, bohy i

²⁶ Moscati, S. *Foiničané*, Praha, Orbis, 1975, str.41

lidi. Můžeme ji přirovnat Inini Sumerů, Ištar Babyloňanů a Asyřanů a Ísidu Egyptanů. Bůh Adónis (adóni - můj pán) je velice problematická postava. Je to bůh jarní vegetace, která v horkých letních měsících zaniká. V tu chvíli (přelom června a července) Adónis vstupuje do podsvětí a vychází až léto končí. Můžeme ho přirovnat k sumerskému Damúzovi či akkadskému Tamúzovi.

O Adonisovi je znám ještě jeden mýtus, který už je ovlivněn řeckou kulturou. Adónis je mladý lovec, kterého miluje Afrodíté. Ta se jej snaží od jeho nebezpečné vášně odlákat, ale marně a Adónis je zabit kancem. Existovala jedna říčka blízko Byblu, která ústí do středozemního moře, jejíž voda se pravidelně zbarvovala do červena. Podle báje do této říčky proudila krev zabitého Adónise. Pověst znal pravděpodobně i starozákonní pisatel, když je podobný úkaz popsán v Ex 7, 19 v ranách egyptských. Adónis tedy po smrti sestoupí do pekel a Afrodíté prosí Persefónu, aby ho propustila nazpět. Neúspěšně. Spor obou bohyň trvá a Adónis se nakonec přece jen vrací. Mýtus nelze brát příliš vážně i proto, že konec není jednotný a v některých pramenech končí tragicky.

Jiná božstva byla v Sidónu: Baal, Astarté či Ešmun. Baal je Elovým protějškem. Toto jméno připomíná ugaritského největšího boha Baala a znamená 'pán'. *"Ani Baal v Sidónu, podobně jako El v Byblu, není příliš činný. Ešmunazar však prohlašuje ve svém nápisu, že mu zasvětil jeden chrám, a také označení 'Baalovým jménem', jímž se honosí nejvyšší bohyně Asarté, dokazuje Baalovu důležitost."*²⁷

Astarté byla jako bohyně pro Sidón velice důležitá. Jejími knězi byli králové a královny. Správný výklad označení 'Baalovým jménem', které se pojí vždy s Astarté neznáme. Byla pravděpodobně božstvem rozšířeným po celé Kenaánu. I ona byla obrazem bohyně Matky stejně jako mnoho jiných bohyň v různých oblastech.

²⁷ Moscati, S. *Foiničané*, Praha, Orbis, 1975, str.42

Bible se o Astarté zmiňuje jako o Aštoret, což je podoba utvořená ze slova bošet, které znamená ohavnost. Tímto chtěla Bible kult odsoudit a zamezit svým lidem k přestupu na toto náboženství. Bylo asi velice rozšířené, protože Bible o ní dále hovoří jako o 'bohyni Sidónců', čímž jsou myšleni Foiničané vůbec. Další bůh města Sidón je Ešmun. Má stejně jako Adónis řecké rysy a v samotném Řecku je ztotožňován s Asklépiem. Má tedy uzdravovací schopnosti a stejně jako Adónis umírá, prochází podsvětím a vstává z mrtvých.

Následující Foinické město se svým pantheonem je Týros. Tam je městským bohem Melkart ('bůh města'), jenž má své paralely v Elovi a Baalovi. Více než s Elem je ztotožněn s Baalem, neboť to je bůh, o kterém nám vypráví bible v souvislosti s chybami krále Achaba, 1. Král. 16, 31-32: *"Bylo mu málo chodit v hříších Jarobeáma, syna Nebatova. Vzal si za ženu Jezábelu, dceru Etbaala, krále Sidóňanů, a chodil sloužit Baalovi a klaněl se mu. Postavil Baalovi oltář v Baalově domě, který vystavěl v Samaří."* Melkart se ztotožnil nejen s Baalem, ale v řecké kultuře splynul také s Herakleitem.

Bohyně Týru byla i Astarta, které Chiram zasvětil chrám. K ní se uchýlovaly Židé, kteří se odklonili od Hospodina. 1. Král. 11, 4-5: *"Když nadešel Šalamounovi čas stáří, jeho ženy odklonily jeho srdce k jiným bohům, takže jeho srdce nebylo cele při Hospodinu, jeho Bohu, jako bylo srdce jeho otce Davida. Šalamoun chodil za božstvem Sidóňanů Aštoretou a ohyzdnou modlou Amónců Milkómem."* S touto pasáží souvisí i Izajášova reforma, 2. Kr 23, 13: *"Též posvátná návrší naproti Jeruzalému, jižně od hory zkázy, jež vybudoval Šalamoun, král Izraelský pro Ašoretu, ohyzdnou modlu Sidóňanů, pro Kémoše, ohyzdnou modlu Moábců, a pro Milkóma, ohyzdnou modlu Amónovců, král poskvrnil."*

Z předešlé části je patrné, že božstva Foinických měst se skládala ze tří bytostí. Pána města, jeho ženy a mladého boha blízkého bohyni, často to byl její syn. Mladý bůh byl spjat s vegetačním koloběhem, když cyklicky vcházel do podsvětí a zase se vracel. Jak

již bylo naznačeno Řekové přebírali foinické mýty a dávali jim svá specifika, ale kostra většinou vycházela z Kenaánského prostředí.

BOHOVÉ EGYPTA

Představa o tom, jak bohové vypadají, byla rozdílná. Egyptští bohové v zásadě vypadají jako lidé, pouze mají zvířecí hlavu, ale tělo mají člověka. Oproti tomu členové pantheonů v Mezopotámii mnohdy ani člověka nepřipomínají. Mívají více párů končetin nebo jako Marduk více párů očí a uší.

Vzácně mají někteří egyptští bohové podobu rostlin. Jedná se např. bohyně Nút a Bathor, se kterými se pojí fíkovník, ten se dlouho používal při výrobě rakví. Jinou rostlinou byl lotos, neměl takový význam jako v Indii, ale podle jednoho kosmogonického mýtu z jeho květu vyrostl první bůh, slunce.

KENAÁNSKÝ PANTHEON

Kenaánský pantheon je mnohem méně přehledný než např. sumerský. Narozdíl od něj je časté, že funkce nebo specializace jednotlivých bohů se prolínají a mění. Také nemají pevná jména. Rozdíl je i v tom, že v Kanaánu mají dominantnější pozici bohové vegetativní, bohové plodnosti.

V Egyptě i v Mezopotámii se prvním bohem pantheonu stal vždy bůh stvořitel a státotvůrce, v Kanaánu je stvořitel světa El vytlačen bohem deště Baalem. Je naprosto logické, že se tomu tak stalo právě zde, protože lidé zde nemuseli neustále bojovat o svoje území. Naopak neustále řešili nedostatek vláhy a nutnost úrody. Svět tedy stvořil bůh El. Vystupuje jako stvořitel, který stvořil svět jiným bohům. Sám se posléze odebral do pozadí. Lidé si ho představovali jako starého bělovlasého muže nadlidské velikosti, který je právě otcem, v pravém slova smyslu. Je jasné, že právě El figuroval při vznikání

představy Hospodina. El má však podle jiných nálezů ještě další podoby. V jedné z nich je vyobrazen dvěma tvářemi, se dvěma otevřenými a dvěma zavřenými očima. Dále má šest křídel, dvě v klidu, dvě připravená k letu a poslední pár křídel má na hlavě (Iz 6, 2). El sídlil ve středu kosmu, na světové hoře u pramene obou praoceánů.

Jeho žena byla bohyně Ašera neboli Aštarta.²⁸ Původně měla dva základní aspekty k uctívání. Erotický a mateřský. Erotický časem převzaly jiné bohyně, tak Ašera byla hlavně matkou. Často se na ní lidé obraceli s žádostí o přímluvu Ela. Bylo to kladné božstvo. El s Ašerou zplodili další bohy: Baala (boha deště), jeho bratra Jamm (bůh moře), bratra Mot (bůh smrti) aj. Pro nás je velice podstatné, že v této kultuře již vystupuje personifikovaná smrt, a to v podobě boha. Kromě personifikované smrti Mota se v kenaánském náboženství objevuje podsvětní bůh Rašap.

Mot vystupuje jako Baalův protivník. To je jeho hlavní úkol, jinak nemá pevně danou oblast svého působení. Působí ve dvou oblastech: jako bůh smrti a jako bůh zrajícího zrna. Nemáme o tom přímé prameny, ale dovídáme se to pouze z okolních kultur. V prvním, coby bohu smrti, se odráží opzice vůči Baalovi, udržovateli života. Mot je líčen jako lučištník a lovec, který štve *"svou kořist v podobě 'synů lidských' a svými střelami ukončuje její život."*²⁹ Příklad, že Hospodin trestá lidi šípy, najdeme také v Bibli - Jb 6,4 : *"neboť ve mne vězí střely Všemocného, můj duch se napájí jejich jedem, seřadily se proti mne hrůzy boží."*

Druhá představa o Motovi je ta, že je bohem letního žáru a zrajícího klasu. Když se o něm hovoří jako o bohu těchto věcí, je naopak zmíněno, že přítel Baalův, 'Baalovi milý'. Moc bližších informací o něm nemáme.

Božstvo, které bylo důležitější než Mot a již jsme se o něm zmínili, se jmenuje Baal. Ani

²⁸ Heller, J. *Starověká náboženství. Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaánu*, Praha, Kalich, 1978, str 201

s ním to není příliš lehké, neboť tento bůh vznikl z jiného boha Hadada (Adada) a má nepřeberné množství jmen, každý kraj si Baala trochu upravil a vyznat se v něm není jednoduché. Jak jsme již zmínili, je to primárně bůh deště a všeoploditel přírody. Sídlí na hoře Hazzi, která je vysoká 1800 m a měla veliký význam pro kult. Všechny svatyně orientovaly podle ní směr. Na samotné hoře bylo důležité obětiště.

Baal každý rok podstupoval dva souboje. Prvním je s bohem Jam (bůh moře, podzimních dešťů a záplav), toho přemůže a nastoluje řád, klid a hojnost. Druhý boj svádí Baal s Motem na konci období dešťů, kdy začínají sucha. Tentokrát Baal prohrává a vyčkává do dalšího období dešťů. Je to naprosto pochopitelné, chová se jako každé vegetační božstvo. Svůj nepřehlédnutelný význam mají i bůh slunce Šamaš a bohyně slunce Šapaš. Oba v podobě Slunce scházeli do podsvětí a dávali světlo mrtvým. Šapaš byla i průvodce čerstvě zemřelého na onom světě.

Rozdíl mezi Egyptem a Mezopotámií je také v pojetí kultu hvězd. Egyptská astronomie není tak rozvinutá jako mezopotamská, a to se také odráží v kultu. V Egyptě mají hvězdy jen podružný význam, kdežto v Mezopotámii hvězdy určují osudy lidí mj. i v astrologii. I hvězdy v Kenaánu jsou významné. Důležitá byla hlavně planeta Venuše. Hvězdy se ztotožňovaly s bohy, kteří se díky nim uctívaly. V Mezopotámii byl význam hvězd větší, leč ani zde se nedá opomenout.

ZÁVĚR KAPITOLY č.5

Kde se Izrael nejvíce vymezoval vůči svému okolí, je právě zde v pojmání svého Boha. V celém okolí existovala složitá božstva se spleťnými rodinnými či mileneckými vztahy. Najednou sem přichází jediný silný bůh, který nepotřebuje podporu či spojení

²⁹ Antalík, D. *Proměny kultu předků v náboženství Izraele in sbor. Normativní a žité náboženství*, Brno, MU, 1999, str. 137

(skupiny, jež se tvořily u Féníčanů a Babyloňanů). Tento bůh pojímá všechny otázky života i smrti, které jsou v okolí rozděleny mezi mnoho různých bohů. Dále se Izrael vymezoval v přikázání o zobrazení boha a sakrálnosti božího jména. V okolí má každý i malý bůh jméno a speciálně Egypt se přímo vyžívá ve zobrazování svých bohů. Toto vše bylo uzákoněno desaterem.

6. STVOŘENÍ

FÉNICKÝ VÝKLAD

Podle Foinických mýtů vznikl svět z větru a chaosu, což částečně odpovídá hebrejskému podání. Hvězdy vznikly tím, že se rozevřelo kosmické vejce Mot a oddělila se voda od nebes.

ROZDÍLY MEZI MEZOPOTÁMIÍ A IZRAELEM

Rozdíly mezi Izraelem a Mezopotámií jsou mj. ve stvoření člověka. Sumerští bohové se rozhodnou stvořit bytost, která by jim pomáhala s těžkou prací a která by je oslavovala dnem i nocí. Tato bytost je stvořena z hlíny a krví jednoho z démonů. Tím je vysvětlena lidská neposlušnost k bohům.

Člověk je tu však pro bohy, to znamená, že zůstává v podřízeném postavení. Jeho vztah k bohům se dá znázornit na vzorci pán- sluha. Naproti tomu Hospodin tvoří Adama pro to, aby byl pánem nad přírodou. Tím je v Mezopotámii pouze král. Hospodin dává člověku nějakou funkci, nějaké postavení, ale vše má své meze a ani zde se člověk nesmí Bohu protivit. Rozhodně však člověk není pouze otrokem a Hospodin zároveň už nepotřebuje služebníka toho typu, jako potřebují Enlil, Marduk aj. Iz 40, 15 *"Hle pronárody jsou jako kapka ve vědru, jako prášek na vahách. Ale on pozvedá ostrovy, jak smítko"*.

Co se týká stvoření je zde ještě jeden patrný rozdíl, a to přesné vymezení stvořitele a stvoření. Ea stvořil ostatní a nižší bohy a pak přírodu. To znamená, že někteří bohové byli sami stvoření. V biblické tradici můžeme naleznout přesnou, jasně danou hranici mezi stvořitelem a jeho dílem.³⁰ Tato oddělenost je celé staroorientální tradici cizí.

³⁰ Heller, J. *Starověká náboženství. Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaánu*, Praha, Kalich, 1978, str. 197

ZÁVĚR KAPITOLY č. 6

Kde je konec, coby smrt, musí být i začátek, coby stvoření. Hospodin sám stvořil svět, bez pomoci čehokoliv či kohokoliv jiného. Právě tato myšlenka je ryze Izraelská a nepřejatá. Z toho, že vše udělal sám se dá předpokládat, že sám má moc i nad smrtí či koncem světa.

7.OBĚTI

ROZDĚLENÍ OBĚTÍ

Oběti v Syropalestině měly mnohem větší význam než v okolních kulturách, jako např. v Egyptě či Mezopotámii. Opět se zde setkáváme s dvěma typy obětí. První jsou takové, které věřící přinášeli do chrámu (různé předměty k vybavení), takže jsou to spíše předměty pro kult. Další typy jsou oběti zvířecí. Na nich se podílí (tím se myslí, že se zvíře sní) celé společenství nebo pouze obětník. V druhém případě obětník může jíst pouze vybrané části a zbytek zvířete se spálí nebo se spálí zvíře celé.

V porovnání s izraelskými oběťmi je Kenaán stejný jako Mezopotámie. Izrael se silně vymezil tím, že většina zvířat, která se v okolních kulturách obětuje nebo je dokonce brána za posvátné, je v Izraeli zakázána a brána jako nečistá. Jedním z nich je vepř. Iz 66, 3: *"Člověk... přináší obětní dar i krev z vepřů dává, na připomínku pálí kadidlo a dobrořečí ničemné modle"*.

OBĚTOVÁNÍ DOSPĚLÝCH

V Ugaritu se pravděpodobně praktikovaly i lidské oběti³¹. Sdělení o tom nám podává Bible nejen v Obětování Izáka Gn 22. Podle textu Abraham se rozhodně neseťkává s něčím, co nezná, o čem nikdy neslyšel. Nebo lidé z Jericha potom, co bylo město zničeno. Jejich smrt se dá brát jako hromadná oběť Hospodinovi. Izrael se v pozdější době vůči lidským obětem vymezuje i Dekalogu ,Ex 20, 13, v příkázání nezabiješ.

³¹ Heller, J. *Starověká náboženství. Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaánu*, Praha, Kalich, 1978, str.320

DĚTSKÉ OBĚTI:

Kromě lidských obětí- coby dospělých- jsou známy i oběti dětí. Ty se mj. obětovaly do základů sakrálních budov. 1.Kr. 16, 34: *"V jeho dnech vystavěl Chiel Bételský Jericho. Na Abíramovi, svém prvorozeném, položil jeho základ a na Segúbovi, svém nejmladším, postavil jeho vrata podle Hospodinova slova, které ohlásil skrze Jozua, syna Núnova".* Případ, kdy byly děti použity jako zápalná oběť je 2 Kr. 17, 31.

Z tohoto pohledu vyplývá, že lidský život v Ugaritě nebyl brán jako něco nedotknutelného, co se musí opatrovat, ale vše bylo namířeno k bohům. Jak oni chtěli, tak člověk udělal. Člověk obětoval svého syna bez mrknutí oka Bohu a věřil, že se mu za to Bůh odvděčí. Život starých Kenaánců byl mnohem tvrdší než v Mezopotámii nebo v Egyptě, proto bylo obyvatelstvo na sobě mnohem více závislé.

Pojem jedinec zde skoro vůbec neexistoval, proto jakékoliv oběti byly dobré pro celé společenství. Nebral se důraz na život jednoho dítěte. Individualismus byl tehdy totálně nepřijatelný. Společenství by nepřežilo, to je záležitost až moderní doby.

Obětiště na dětské oběti bylo speciální a nazývalo se tofet. Obětovaly se tam malé děti a malá zvířata, která se zaživa vhažovala do rozpálené kovové sochy, jež se nazývala Moloch. Jednalo se asi o zvláštní typ oběti, při níž bylo důležité mládí a životní síla. Bylo nalezeno několik dětských uren, ve kterých kromě kostřičky byla i kostra malého zvířete, většinou malého ptáka. Není příliš jasný důvod, proč se zvíře do urny přidávalo, ale objevilo se i několik rakví dospělých lidí, v nichž byla také kostra zvířete. Jedno z vysvětlení je, že zvíře mělo sloužit jako potrava na cestě do podsvětí. Možná se však zvířata někdy používala jako zástupné oběti dětí. 2 Kr. 23, 10: *"Poskvrnil i Tófet, v údolí syna Hinómova, aby už nikdo neprovedl svého syna nebo dceru ohněm k počtě Molekově".* Blízko Jeruzaléma bylo toto obětiště právě v údolí Hinnon.

Další z možných logických vysvětlení dětských obětí je opět souvislost s plodností. Národ, pro který je velice důležité, aby přežil, aby pokračoval, aby měl dostatek synů, může své děti zabít s představou, že přijdou další a že jich bude víc. To by mohlo skrze boha zařídit právě obětované dítě.

Dětské oběti mají svůj příklad v mytologii. Bůh El obětoval v době, kdy na tom byl nejhůře, ve válce, svého prvorozeného syna v královském rouchu. Podle tohoto vzoru obětovali Féničané vždy v období nouze své nejoblíbenější dítě. Věřilo se, že právě to dá bohům největší sílu. V Sumeru tato praxe příliš rozšířena nebyla. Našlo se jen jedno pohřebiště, kde *"byla odkryta tzv. velká pohřební komora, v níž po použití omamných prostředků (?) zaživa zemřelo 74 služebníků."*³² Je to ojedinělý nález masového obětiště.

ÁRONOVI SYNOVÉ

Zatímco přebírá Mojžíš od Hospodina Tóru na Sinaji, dole pod horou vytváří Áron zlaté tele a izraelský lid mu obětuje. Celou modloslužbu vede Áron, který za ni také bude později pykat. Mojžíš schází dolů a je rozezlen na celý lid. Koná se smířlivá bohoslužba se zvířecí obětí, ale oběť není přijata. Hospodin je usmířen až poté, co si vezme jako oběť dva Áronovi syny Abíhúa a Nádaba. Abíhú, jehož jméno znamená 'On je můj otec', a Nádab, 'Ochotný', se podle většiny výkladů obětovali Hospodinovi sami. První, aby zachránil svého otce, a druhý, aby očistil celé izraelské společenství.

Je to jeden z mála obrazů, kdy se v Bibli objevuje rituální sebevražda za odčinění hříchu větší skupiny. Z okolních národů toto známe, ale Hospodin je Bůh, který se takto moc často neprojevuje. Dá se to vyložit i závažností situace. Zatímco Mojžíš uzavírá smlouvu

³² Hruška, B. *Smrt v Mezopotámii in sborník Svět živých a svět mrtvých*, Praha, Česká orientalistická společnost Dar Ibn Rushd 2001, str. 103

s Bohem, ti, pro které ji uzavírá, se mezitím přiklání k jinému božstvu. Hospodin se projevuje jako krvežíznivý bůh jen napůl. Zvířecí oběť ho neuspokojila, ale zároveň nevyjadřuje jasně touhu po oběti lidské.

Áronovi synové to konají z vlastní vůle. Lv 10, 1: "*Áronovi synové Nádab a Abihú vzali každý svou kadidelnici, dali do ní oheň a na něj položili kadidlo. Přinesli před Hospodina cizí oheň, jaký jim nepřikázal*". To, že jim to Hospodin nenakázal, je důkaz toho, že pouze využili možnosti a jednali z vlastní vůle. Oheň zde má očistnou funkci a celým tímto aktem se znovu uzavírá smlouva mezi Hospodinem a jeho lidem.

V okolních kulturách, zejména u Féniciánů, jsou doloženy lidské oběti speciálně dětí. V porovnání s tímto příběhem nacházíme několik rozdílů. Hlavní rozdíl je v pojmání tohoto aktu, Féniciáné obětovali rituálně čisté oběti, které měly nejvíc životní síly. Právě tu měly božstvu předat a díky ní bohové mohly zpětně pomáhat lidem. Jedná se o jakýsi koloběh energie, 'já ti něco dám, ty mi něco dáš'. U Hospodina je tomu jinak, dokáže existovat sám ze sebe a nepotřebuje k tomu životní sílu člověka.

Áronovi synové byli také rituálně čisté, byli vysvěceni na kněze, ale byli obětí k usmíření boha a opět zdůrazním jejich svobodnou vůli k tomu, aby očistili otcovu vinu. To, že Izrael odmítal lidské oběti, byla jedna z částí vymezování se vůči okolí. Z Bible víme o několika obětech, ale ve většině případů to byla neopomenutelná víra a důvěra v Boha. Rozhodně Lv 20, 2 přísně, pod hrozbou smrti - ukamenování, zakazuje dětské oběti. Pravda, jedná se o obětování cizímu bohu Molochovi, ale obětování jakýchkoli zvířat cizím modlám netrestá Zákon smrtí. V případě vlastních dětí - *ze semene svého* - ano.

Když se na to podíváme ze zcela jiného úhlu je to naprosto logické. Tím, že otec obětuje svého syna Molochovi, přichází nevelký židovský národ, který stále bojuje o přežití, o dva své členy. A to ještě k tomu nepočítáme rod, který mohl z dítěte vzejít. Když se někdo pouze účastní modloslužeb, není to definitivní a on se ještě může vrátit ke svému

Bohu. Tímto nařízením si národ chrání své potomky a tím sám sebe.

OBĚTI HOSPODINU

Oběti prováděl Izrael stejně jako ostatní národy, i když Hospodin si mnohdy oběti nepřál. Důležitý rozdíl mezi vyvoleným národem a pronárody je v tom, že Izrael si boha obětmi 'nekupoval'. Oběti tohoto národa měli být děkovné, a ne prosebné, jak to činili v okolí.

Hospodinova vůle se neměla ovlivňovat dary, ale pouze činy. Izraelci však velice často sklouzávali právě k obětem, aby ovlivnění boha. *"Pohanští bohové byli na oběti závislí, oběti byly přímo jejich strava. Ne tak Hospodin. Jemu patří všechno."*³³ *"Já jsem bůh, tvůj bůh jsem....Kdybych měl hlad, neřeknu si tobě, mně patří svět se vším, co je na něm. Jídám snad já maso z tura nebo napájím se kozí krví? Přines Bohu oběť díků a plň svoje sliby nejvyššímu."* (Ž 50, 7-14)

Oběti Hospodinu se dělily na dva druhy: oběť obecenství a oběť darovaná. Oběť obecenství byl vlastně hostina, při které se utužovala obecenství mezi jednotlivými věřícími a zároveň mezi nimi a Hospodinem. Otec rodiny většinou připravil obětní zvíře, které se pak snědlo. Na hod bylo pozvána celá rodina, protože maso se v tamějších podmínkách rychle kazí, tak není možnost ho nějak uchovávat. Při této oběti nebyl potřeba kněz.

Druhý typ - darovaná oběť, je prostředek, jímž šlo Hospodina získat. To byla právě oběť děkovná. Izrael se neustále pohyboval mezi vědomím, že i ty největší dary jsou pro Boha jen maličkosti, neboť vše už jeho je, a mezi prospěchářstvím si takto Boha naklonit.

POROVNÁNÍ IZRAELE A MEZOPOTÁMIE

Oběti existují krvavé a nekrvavé. První znamená rituální vražda zvířat, pod druhým pojmem je míněn dobrovolný dar. Bylo přesně předepsáno, které zvíře se smí komu obětovat, tak např. obětovat ptactvo Ereškigaltě³⁴ by mohlo mít nedozírné důsledky. Tato bohyně bývala totiž často zobrazována jako pták. Mezi nejčastější zvířata vhodná k obětování bohům patřil beran, kozy, ovce, hovězí dobytek, drůbež, mnohdy ryby a vejce.

Narozdíl od Izraele se v Mezopotámii obětoval také vepř. Izrael měl velice propracovaná pravidla čistých a nečistých zvířat, kvůli jídlu Lv 11, Dt 14: *"Izrael se má vyvarovat pohanských smutečních slavností, stejně jako požívání živočichů zasvěcených cizím kultům a magii."* V odstavci o kultovní čistotě je zakázáno jíst jmenovitě i hady (ti představovali *"chaotické síly a mocnosti zmaru, často asociované s akvatickým živlem"*³⁵), ještěrky a gekony, logicky tedy můžeme uvažovat, že i tato zvířata se používala v okolních náboženstvích jako obětní.

Pevně daný byl také postup při oběti. Obětník přinášel zvíře do chrámu, kde ho odevzdal knězi zaklínači. Ten, mj. nosič meče, ho obětoval jednomu bohu. Po celou dobu aktu byly pronášeny modlitby, ve kterých se objevuje motiv zástupnosti. Většinou toho bylo použito při oběti, kdy se měl vyléčit nemocný člověk. V oběti se jakoby vyměňovalo 'maso za maso, krev za krev, krk za krk...', a tím se měl ten či onen bůh usmířit. I Izrael vykonával zástupnou oběť v Lv 16, 8 nn, hřích národa se přenáší na zvíře, které se obětuje Hospodinovi. Není tak magický obřad jako v Mezopotámii, ale funkce je totožná. Není potřeba tolik magických prvků, aby se dosáhlo zástupnictví, u

³³ Bič, M. *Palestina od pravěku ke křesťanství*, Praha, ČEFB, 1949, str.394

³⁴ Heller, J. *Starověká náboženství. Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaánu*, Praha, Kalich, 1978, str. 125

³⁵ Antalík, D. *Proměny kultu předků v náboženství Izraele in sborník Normativní a žité náboženství*, Brno, MU, 1999, str. 173

Izraele stačí pouze dotyk. I to je znakem toho, že se židovské náboženství odvracelo od tajemných a magických prvků svého okolí, byla to součást vymezení vůči ostatním a jediná cesta k přežití.

Modlitby v obou kultech byly přesně dané formule, které opakováním získávaly na důrazu a jak v Sumeru, tak v Izraeli se stávaly magickou formulí. Opakování jedné modlitby mnohokrát za sebou opravdu vyvolává jiný stav, než je běžný. Toho využívají skoro všechna náboženství, připomeňme z naší doby typické odříkávání růžence.

ZÁVĚR KAPITOLY č. 7

Hospodin přijímá oběti stejně jako každý jiný bůh. Myšlenka, která není převzatá je, že Hospodin nepřijímá oběti prosebné. Naopak tento kult se ztotožňuje s ostatními ve způsobu přijímání oběti, a to ohněm nebo obětní hostinou. Co se týká obětí Izrael nepřijímá ještě jednu věc, která je i z našeho etického hlediska brána jako negativní. Jsou to lidské oběti. I přestože se někdy dějí, jsou přísně zakázány. Tato myšlenka je vlastní.

8. VĚŠTĚNÍ, ZAŘÍKÁVÁNÍ A MAGIE

OVLIVNĚNÍ JINÝMI KULTURAMI

Izraelité byli v některých svých epochách ovlivněni Sumerskou a Akkadskou kulturou. To se projevilo ve vzývání boha Baala a následně ve způsobu pohřbívání. Do hrobů se dávaly různé předměty např. keramické nádoby, zbraně, šperky, amulety... . . Ještě v době druhého chrámu nám apokryfní kniha Tobáš vypráví: „*Vlož svůj chléb a víno na hrob spravedlivým a nedávej hříšníkům*“ (Tob 4, 17). To znamená, že vkládání potravy a tekutin na hrob stále přetrvávalo.

VYVOLÁVÁNÍ SAMULEOVA DUCHA:

Jedna z dalších citací, kdy byla porušována boží nařízení je Saulovo vyvolání ducha Samuelova. Saul je před bojem s Pelištejci, ptá se Hospodina na výsledek bitvy, ten mu však neodpovídá. Saul se tedy přestrojí a ze strachu vyhledává čarodějnic, aby mu vyvolala Samuelova ducha.

„*Tu řekl Saul svým služebníkům: 'Vyhledejte mi ženu, co vyvolává duchy zemřelých.' ... Jeho služebníci mu řekli: 'Taková žena žije v Én-dóru.' 'Vidím božský zjev, jak vystupuje ze země.' Řekl jí: 'Jak vypadá?' Odpověděla: 'Vystupuje starý muž, zahalený pláštěm.)' Samuel se Saula otázal: "Proč rušíš můj klid? Proč jsi mě dal přivolat?... ' Zítřka budeš ty i tvoji synové u mne. Také izraelský tábor vydá Hospodin do rukou Pelištejců."* (1. Sam 28) . Tato pasáž dělala v minulosti mnoha badatelům velké problémy. Byl to opravdu duch Samuela nebo nějaká jiná bytost? Kdo vyvolal onoho

ducha, žena z Ěn - dóru nebo u toho musel být přítomen Hospodin? V okolních národech se na nekromantických rituálech podílela nejvyšší božstva. Na tomto místě je v originále použito výrazu ELOHÍM, dlouho nebylo objasněno, proč právě plurál? Ve světle podobných textů (okolních kultur) lze elohím chápat jako podsvětní božstva vzývaná při nekromancii. Ať tak či tak kouzelnictví, hadačství, věšteství, čarodějnictví apod. bylo nakázáno hned při vstupu do země zaslíbené. Je to jedna z věcí čím se měl izraelský národ odlišovat od svého okolí (Dt 18,10), Levitikus nařizuje trest ukamenováním pro toho, jenž tento zákon neuposlechnul.

ČERNÁ MAGIE

V sumerské básni Člověk a jeho bůh je zmínka o černé magii, která byla v té době zakázaná. *"Ty však neumdlévej, vyschlého pomaž, hladového nakrm, žíznivého vodou napoj! A ten, kdo se jal čarovat (a jehož)...žhnou, když na tvůj chléb pohlédne, nechť (on sám) se roztaví, rozpustí, rozplyne."*³⁶ Tento verš popisuje obranou magii, proti čarodějnicím a čarodějům, kteří sami jsou zdrojem zla. Je to rituál pálení jejich osob symbolizovaných voskovými soškami.

RITUÁLY A ZAKLÍNÁNÍ

Existuje mnoho druhů kouzel, kterými se dá potříit moc zla, které je neznámé příčiny. Ve všech těchto akkadsko - sumerských zaklínání má výsostné postavení 'kouzlo', kterým se druhá osoba zbavuje ochranného božstva³⁷. *„Postižený člověk byl tak vydán všanc všemožným neštěstím, bédám a chorobám, které mohly být překonány a odstraněny prostřednictvím zmíněného zaklínání.“*³⁸ V tomto zaklínání se používalo primárně ohně jako ničitele předmětů, do kterých bylo zlo v rámci kouzla přeneseno. Každému

³⁶ Prosecký J. *Prameny moudrosti: mudroslovná literatura staré Mezopotámie*, Praha, ISE, 1995, str.37

³⁷ Prosecký J. *Prameny moudrosti: mudroslovná literatura staré Mezopotámie*, Praha, ISE, 1995, str. 70

³⁸ Prosecký, J. *Prameny moudrosti: mudroslovná literatura staré Mezopotámie*, Praha, ISE, 1995, str. 71

zaklínání musí předcházet rituál, kdy se lidé zklidňují, odebírají se do jiných světů a to vše souvisí s používáním rituálních předmětů. V tomto případě zaklínač vymezil prostor-kruh, v němž se rituál vykonával a na pánev připravil kusy rákosu. Právě do rákosu bylo staženo zlo a postižený člověk ho musel zapálit. Během obřadu kněz recitoval zařikávání, v nichž určil osobu, pro kterou se celý rituál děje.

„[Zaklínání. Nechť je (to) odstraněno], bohové velcí,

[bože a] bohyně, páni nad zproštěním!

[Ten a ten, syn] toho a toho, jehož bůh je ten a ten, jehož bohyně je ta a ta,“³⁹

Kněz také vyjmenoval v první části možná i skutečná provinění, kterých se dotyčný dopustil a právě ona mohla být důvodem k jeho neštěstí a měl by jich být s pomocí bohů zbaven, to byla druhá část zařikávání.

„[od otce] odloučil syna,

[od] syna odloučil otce,

[od] matky odloučil dceru,

[od] dcery odloučil matku,...

Odstraň to , zaklínači bohů, milosrdný pane, Marduku,

Odstraň to, Nergale, pane nad zproštěním, ...”⁴⁰

Součástí zaklínání byla Mámítu,⁴¹ trest za porušení přísahy či vědomého nebo nevědomého provinění vůči bohům. Mámítu byl i ženský démon. K většině zařikávání byl pozván Marduk, coby v té době nejvyšší božstvo a on, jako jediný byl schopen vyvést člověka z klatby, vysvobodit z jeho běd a hlavně mu i odpustit. V další části rituálu bylo tělo nemocného potřeno česnekem, datlemi, spleteným provázkem a

³⁹ Šupru in Prosecký J. *Prameny moudrosti: mudroslovná literatura staré Mezopotámie*, Praha, ISE, 1995, str.71

⁴⁰ Tamtéž, str.75

⁴¹ Tamtéž, str.78

trochou bílé a červené vlny. Nemoc měla vyjít z člověka a přejít do těchto věcí. Kněz opět po celou dobu odříkával kouzelné formule, které byly rozhovorem mezi Mardukem a jeho otcem Eou, kdy Ea učí Marduka uzdravovací rituál. V následující fázi nemocný vhodil česnek, datli provázek a vlnu na pánev, aby se všechno zlo spálilo. Poté se ještě potřel troškou mouky, kterou následně také spálil. Tato pálicí část se opakovala pro lepší účinek sedmkrát. Konečné osvobození člověka od sil zla bylo, až když na závěr rituálu nemocný ukroutil červenobílý provázek a ten pak Marduk zastoupený knězem přeřízl. V té chvíli měl být nemocný od zlých sil oprostěn.

Rituály a zaříkávání v té době měly obrovský význam a moc. Lidé si mnohdy nedokázali vysvětlit příčinu zla a nemocí, a tak vše přikládali tomu, že od nich bohové odklonili. Právě v rituálu člověk dává najevo svému bohu podřízenost, bezmocnost a nemohoucnost. Ve skoro každém rituálu tohoto typu se musí člověk doznat ke svým prohřeškům, hříchům a opomenutím. Byla to cesta, jak bohy získat zpět. Takovýto typ ponížení se vyskytuje např. v zaříkávání 'Bože můj, já nevěděl' nebo v 'zaklínání usmíření rozhněvaného boha'. Modlitby a úlitby bohům se měly konat každý den:

"Denně uctívej svého boha

Úlitbou, modlitbou, náležitou obětí kouřovou.

Měj připravenou pro svého boha oběť dobrovolnou,

To náleží božstvu."⁴²

ČARODĚJNICTVÍ

Mezopotamský kult byl magií velice protknut narozdíl od izraelského, jak již bylo řečeno. Záštitu nad magií měli hlavně bohové Marduk a Ea. Nesmí se plést pojmy magie a čarodějnictví, protože v nich a jejich pojmání je obrovský rozdíl. Čarodějnictví je černá

⁴² Prosecký, J. *Prameny moudrosti: mudroslovná literatura staré Mezopotámie*, Praha, ISE, 1995, str. 85

magie, která má člověku ublížit, spoutat ho, odvrátit od něj božstva, jednoduše řečeno mu má uškodit.

MAGIE OČAROVÁNÍ

V Mezopotámii stejně jako v Izraeli byla černá magie zakázána a člověk, který se jí věnoval, byl potrestán. Naproti tomu magie, dá se použít termín bílá magie, má člověka smířit s bohem a pomoci mu pouze k pozitivním věcem. Magie se kromě kultu nejčastěji používala v lékařství. To se dělo na základě zařikávání, kdy zlý duch či démon byl vypuzován z těla nemocného a byly při tom používány kající modlitby. *"Když Šamaš žal a Sín sbíral, vstoupilo ječné zrnko do oka člověka. 'Šamaši a Síne, stůjte při mně, necht' ječné zrnko vyjde!"*⁴³

Zlo v celém Orientě bylo pojímáno, jako že je z hříchu. Mohl to být hřích vědomý i nevědomý, ale v každém případě se bohové od člověka odvrátili a on byl náchylnější k všelijakým neštěstím, jako je nemoc či posednutí démonem. Podle víry bylo propojení mezi duševní a fyzickou stránkou člověka obrovské. Vše v člověku souvisí se vším. V případě posednutí démonem je úkolem mága - léčitele démona zahnat.

Existují i případy, kdy se člověk neprovinil proti bohům, ale stejně trpí nějakým neduhem. V tomto případě se může jednat o to, že byl dotčený očarován někým jiným, ale i tak jedná o působení démonských sil.

LÉČBA OČAROVÁNÍ

Léčivou schopnost v chrámu měl zaklínač. Musel najít příčinu a místo v těle, kde zlo

⁴³ Hruška, B., Matouš, L., Prosecký, J., Součková, J. *Zaklínání proti ječnému zrnku in Mýty staré Mezopotámie*, Praha, Odeon, 1977, str.211.

(démon) sídlilo⁴⁴. K tomu mu pomáhalo vyjmenovat všechny zlé skryté síly, které mohou na nemocného působit. Poté musel vyjmenovat všechny bohy pantheonu, které tímto žádal o pomoc. Aby náhodou na někoho nebylo zapomenuto a neobrátilo se kouzlo opět proti nemocnému, byla požitá formule s vyzváním "všech bohů, ať se jmenují jakkoli"⁴⁵ Bůh, který celou akci zastřešoval byl Marduk, proto musel být zmíněn jmenovitě: "Všecko kouzlo, které se zmocnilo člověka, zlomí Marduk, zaříkavač bohů."⁴⁶ Jiné možné napadnutí člověka zlem je tzv. nákaza. Nejde o pojem, který známe dnes, ale jedná se o to, že pouhá přítomnost, pouhý rozhovor či pohled člověka, který byl očarován, může způsobit stejné onemocnění, jaké bylo přisouzeno jemu. Patrně si lidé některé nemoci či zla nedokázali logicky nebo jiným způsobem vysvětlit, proto to vyřešili způsobem, na který se dá vždy svést vše. Zaříkavač musel být velice pozorný a ve vyjmenování možností nákazy pečlivý, protože co kdyby na něco zapomenul a zrovna to, bylo právě její zdrojem?

ZLÉ SÍLY (ČARODĚJ, ČARODĚJNICE), ZAŘÍKÁVÁNÍ

Právě ten, kdo dokáže seslat na jiného člověka zlo se nazývá čaroděj (kaššapu), žena je čarodějnice (kaššaptu). Nebyli oblíbení nikde, podle zákonů je měla stíhat smrt, ale v Mezopotámii byli přece je tolerovanější než v Izraeli. Ex 22, 17: "*Čarodějníci nenecháš na živu*". Dt 18, 10nn: "*Ať se u tebe nevyskytne nikdo, kdo by provedl svého syna nebo svou dceru ohněm, věštec obírající se hvězdami, mrakopravec ani hadač ani čaroděj ani zaklínač ani ten, kdo se doptává duchů zemřelých, ani jasnovědec ani ten, kdo se dotazuje mrtvých. Každého, kdo činí tyto věci, má Hospodin v ohavnosti. Právě pro tyto ohavnosti Hospodin, tvůj bůh, před tebou vyhání pronárody. Budeš se dokonale držet Hospodina tvého boha.*" Tato pasáž je velice důležitá pro chápání pojetí magie ve starověkém Izraeli. Vyžaduje se oddanost jednomu bohu, který se o člověka sám

⁴⁴ Heller, J. *Starověká náboženství. Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaánu*, Praha, Kalich, 1978, str.179

⁴⁵ Heller, J. *Starověká náboženství. Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaánu*, Praha, Kalich, 1978, str. 179

⁴⁶ Heller, J. *Starověká náboženství. Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaánu*, Praha, Kalich, 1978, str. 179

postará. Žádné dodávání síly démonům, tím že v jejich existenci budu věřit, žádné berličky pomocí kouzel, které nabízí magie, ale uctívání jen a pouze Hospodina, a to za všech okolností. Toto odevzdání se monotheismu nebylo nějak lehké, právě proto, že v okolních zemích byla magie, coby léčebný prostředek, naprosto normální a fungující.

V Mezopotamské literatuře se zachovalo velké množství informací o magii, o démonech a hlavně o čarodějích a čarodějnicích. Na příklad máme popsáno, jak se má čarodějnice chovat: *"Pobíhá po ulicích, vchází do domů, ..vrací se ve svých stopách....Od krásného člověka uchvátí sílu, od krásné dívky rozkvět. Vzala si rozkoš svým pohledem, jak na mne shlédla, šla za mnou, svou slinou zahradila mou cestu, svými čarami přerušila můj pochod, vzdálila od mého těla mého boha a mou bohyni."*⁴⁷ Nacházíme stejné vnímání čarodějnice jako v křesťanství. Stvůru, která na sebe vezme podobu krásné dívky, aby svedla muže. Ještě před tím však musí od člověka odcizit jeho ochranné božstvo.

Existovala také účinná zařikávání proti čarodějnicím. Účinná myslím proto, že všechna zařikávání by se dala dnešním jazykem označit jako sugesce, či jiné psychologické praktiky, ale ať je nazveme jakkoli, důležité je, že fungovali a fungují. Zařikávání proti čarodějnicím odřikával zaklínač jménem postiženého, čímž ho aktivně vtáhl do děle. Zaklínání obsahovalo popis, jak čarodějnicí přemoci. Jednou z možností bylo svázat ji do kozelce⁴⁸. Stejná představa boje se používala proti čarodějnicím i ve středověku.

ZAŘÍKÁVÁNÍ PROTI ZLÝM SILÁM

Zařikávání mělo velice často následující postup: nemocný přichází k zaklínači s prosbou o pomoc, ten za něj vyzívá bohy a snaží se je obrátit na svou stranu. *"Pozdvihněte se velcí bohové, slyšte můj nářek, sud'te mne, pozorujte mé chování."*⁴⁹ Pasáže jsou podobné Žalmům 35 a 139: *"Panovníku, nebud' vzdálen! Probud' se, postav se za mé právo, za mou při, můj bože, Panovníku!", "Bože zkoumej mne, ty znáš mé srdce.."*

⁴⁷ Heller, J. *Starověká náboženství. Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaánu*, Praha, Kalich, 1978, str. 180

⁴⁸ Heller, J. *Starověká náboženství. Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaánu*, Praha, Kalich, 1978, str.181

⁴⁹ Heller, J. *Starověká náboženství. Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaánu*, Praha, Kalich, 1978, str.183

Pravděpodobně nejsou narážkou na liturgii zařikávání proti čarodějům, ale jedná se jen o podobné literární ztvárnění touhy přiblížit se bohu. O podobné chápání. V další fázi zařikávání se vytvoří figurka, která má ztělesňovat čaroděje nebo čarodějnici, jež dotyčného postihla. Figurka - čarodějnice podstupuje soud, v němž je obviněna a potrestána. Tím je postižený očištěn a opět předstupuje před bohy jako čistý. Závěr obřadu ještě obsahuje slovo proti čarodějům vůbec. Pokud byl obřad účinný, je člověk zbaven svého trápení a v klidu žije dál. Pokud se něco nepovedlo, musí se provést znovu.

Čarodějné figurky mohou být z různých materiálů např. z mědi, jílu, vosku nebo směsi vosku a hlíny. Méně ortodoxní magické kruhy používali místo figurek i něco, co pouze protivníkem spojeno. Mohly to být cibule, datle aj., nemusely mít ani podobu postavy. Ať byly figurky či pouze zástupné předměty, musely být na konci rituálu zničeny, nejčastěji byly páleny. Je znám jeden případ, kdy figurka vytvořená z chlebu, nebyla spálena, nýbrž sežrána psem. Člověk mohl někdy zařikávat sám sebe, v tom případě se jednalo o zvětšení životní síly. Jako materiál se při zařikávání používalo téměř cokoli. *"Hliněné lodičky, kříže z rákosu, nádoby z rákosu s krví či hnojem, bílá nit, na které se dělají tři nebo sedm uzlů, olej a jako materiál zvláště důležitý i sůl"*.⁵⁰ Bílá magie měla své působení v mnoha odvětvích lidské činnosti, jednoduše řečeno, to byla důležitá jako obrana proti zlu.

VĚŠTĚNÍ

Jako další důležitá složka kultu staré Mezopotámie bylo věštění. Již jsme zmínili, že věštění bylo ve starém Izraeli potlačováno a zakázáno. O to víc je zarážející, že nedaleká kultura by se bez něj nemohla obejít. V Mezopotámii se věřilo v předem daný osud, byla to fatalistická kultura. Budoucnost každého člověka byla vepsána na tzv. tabulkách osudu. Ty měli u sebe bohové a jednou za rok, při novoroční slavnosti, do

nich formou otázek a odpovědí dali nahlédnout.

Z tohoto úhlu se sama smrt pokládala za něco předem daného, proti čemu se nic nezmůže. Ale opět zde pomáhají zařikávání proti zlu, pomocí nich se může osud změnit. To byl také důvod ke čtení budoucnosti. Věštění bylo natolik rozšířené, mělo tak veliký význam, že se bez něj neobešla žádná závažnější událost (stavba chrámu, začátek bitvy, čas králova sňatku...).

ZPŮSOBY VĚŠTĚNÍ

Byly tři nejrozšířenější typy věštev a) lekanomantie, což je čtení z olejových skvrn na povrchu vody b) oniromantie, neboli čtení ze snů a c) hepatoskopie, věštění z jater zvířat⁵¹. První z hlavních typů věštění je lekanomantie. Mohl se lít olej do vody, ale i voda do oleje a pak se pozorovaly skvrny, které se zobrazily. Každé vypoulení, každá bublinka měla svůj význam. Daly se tím předpovídat události, které se stanou hlavně jedinci, nikoli státu apod.

Druhý typ věštev byla oniromantie, výklad snů. Ten se požíval pouze byl-li sen nejasný, bylo-li potřeba výkladu. Je pravda, že věštecké sny Izrael akceptoval, vždyť tímto způsobem Hospodin často mluvil ke svým prorokům (Da kap. 2 a 4). Existoval také způsob, jak si je navodit. Byl na to složitý návod předpisů a formulí, které se musely provést minimálně den před tím. Takto se připravil také Šalamoun a následující noc se ho Hospodin zeptal, čím chce být od něho obdařen, 1. Kr 3, 4nn. Z toho se dá usuzovat, že tato praxe se ve starověkém Izraeli podporovala a rozhodně nebyla zakazována. V Mezopotámii existovaly dokonce lidové snáře. Jeden z nejobvyklejších okruhů zájmu bylo zrození. Ať už dětí nebo domácích zvířat. Sen se dal vykládat i podle detailů, které

⁵⁰ Heller, J. *Starověká náboženství. Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaánu*, Praha, Kalich, 1978, str. 184

⁵¹ Heller, J. *Starověká náboženství. Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaánu*, Praha, Kalich, 1978, str. 189

se v něm odehrávaly. Nejčastěji to bylo podle gest, podle rostlin a stromů, které se v něm objevily nebo i podle zvířat.

Třetí nejčastější způsob věštění byla hepatoskopie. Ta patřila pod širší okruh věšteg extispicium, neboli věštění z vnitřností zvířat. Každý orgán měl k věštění svou funkci. *"Srdcem se myslelo, střevy se cítilo, játra byla sídlem některých emocí, především radosti a žalu, ledviny se někdy zdají mít funkci svědomí."*⁵² Také Bible někdy přikládá vnitřnostem psychické vlastnosti. Hepatoskopie byla natolik rozšířená z důvodu tvaru a celkové konstrukce jater. Ty jsou protknyty spoustou cév, které se ve věštění přirovnávaly k řekám, dále mají játra občas výstupky, které naopak zobrazovaly hory. Přirovnání tohoto typu se hodila hlavně pro věštění o budoucnosti říše. Šlo to tak daleko, že podle jater daly určit jednotlivá konkrétní místa. Metoda čtení z jater byla po celém Blízkém východu velice rozšířena. Našlo se spousta modelů jater, někde celé sbírky, a k tomu popis ,co se z těch kterých jater dá vyčíst. Játra pravděpodobně i svým tvarem evokovala představu světa a aplikovala se na ně filosofie makrokosmu a mikrokosmu.

Další metoda věštby byla astrologie, ale o ní jen krátce. V astrologii byla kultura Sumeru nepřekonatelná. Jednotlivé planety měly význam bohů, A tento druh věštění byl dokonale propracován. Počítalo se i s působením Luny, která dokázala veškerý průběh dění ovlivnit jinak. Astrologii od Sumerů okoukali i jiné národy: Chetitě, Řekové, Římané.....

ZÁVĚR KAPITOLY č. 8

Tím, že se Izrael ze svého magického a čarovného prostředí naprosto vyčlenil byl donucen na mnoho věcí např. léčení, přijít svým způsobem. To mu pomohlo jasnějším určením hranic kultu. Je jasné, že ne ve všech dobách se tomu dařilo, ale sama snaha o to je již cenná. Tím, že znegoval tolik iracionálních prvků svého okolí přinesl novou

zkušenost.

9.ŘÁD SVĚTA

MAAT

Maat, řád přírody není v Egyptě nic nehmotného, neosobního, ale naopak je to ztělesněná bohyně, která bere umírajícího za ruku a sestupuje s ním do říše mrtvých.⁵² Byla to tedy bohyně, kterou se zaštiťovali králové, neboť Maat vcházela do světa skrze ně. V praktickém důsledku to znamená, že král má vždy pravdu, on sám tím je bohem, pije a jí Maat jako bohové, a je všeznalý řádu světa. V pojetí egyptského faraóna a římského papeže najdeme několik společných rysů.

SOCIÁLNÍ SÍŤ V EGYPTĚ

Hrobky, coby příbytek pro věčný život, neměly být honosné z důvodu upozornění na množství majetku, ale kvůli účtě. V účtě měl být člověk, který byl spravedlivý, pomáhal méně movitým a zároveň byl vysoce postavený a měl samozřejmě větší množství peněz. S prvním bodem velice úzce spojen i bod druhý, v některých místech se dokonce překrývají. Chování člověka během života v tomto pojetí je vlastně součástí myšlenky, že člověk žije stále pokud na něho vzpomínají žijící lidé. Svým spravedlivým chováním si vlastně on zaručuje jejich pozornost. V Egyptě se za velké morální hodnoty brala např. pomoc vdovám, výchova sirotků, dát jídlo a pití hladovému či žíznícímu, šaty nahému, postavit se proti bezpráví..pomáhat svému okolí jakýmkoli prostředky, jak jen je to možné. Tímto způsobem byla propojena celá společnost a byla tím také

⁵² Heller, J. *Starověká náboženství. Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaánu*, Praha, Kalich, 1978, str. 189

⁵³ Heller, J. *Starověká náboženství. Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaánu*, Praha, Kalich, 1978, str. 65

vytvořena vyspělá sociální síť.

Smrt byla vnímána jako vypadnutí z této sítě, ze systému, kde se o sebe lidé navzájem starají. Situace, kde je člověk závislý pouze na vzpomínání druhých, je velice nepříjemná a člověk jí musí čelit. Neděje se tak žádnými hrdinskými kousky jako v jiných kulturách, ale 'pouhým' spravedlivým a ctnostným životem. Egypťská společnost byla vytvářena právě lidmi, kteří žijí maat a říkají maat. Právě tato síť kolektivity je zárukou, že i po smrti bude člověk nadále žít. Mezi nutné aspekty se musí počítat hlavně paměť. Člověk bez paměti je považován mezi lhostejné a lhostejnost je jednou z nejhorších vlastností, protože se zcela vymyká tradici a maat. Lhostejný člověk nemá paměť, nemá minulost, nemůže si pamatovat, co bylo včera. „*Když upadne minulost – včerejšek - v zapomnění, lidé už nebudou jednat v zájmu druhých, nebudou už oplácet dobré dobrým a zlé zlým.*“⁵⁴ V momentě, kdy člověk nemá odpovědnost k vlastnímu společenství, ztrácí vděčnost, solidaritu a vědomí minulosti.

Je velice těžké prosazovat mezi lidmi cestu k odpovědnosti bez nějakého nařízení. Je nutné, aby na toto dohlížel stát se svými důtkami. V jednom egyptském textu se píše, že Re ustanovil krále na zemi k souzení lidí, k uspokojování bohů a k vytváření maat. Dále se rozvíjí, co utvářet maat znamená. To je 'chránit slabého před silným'.

JOBOVSKÉ TÉMA

A) ČLOVĚK A JEHO BŮH

Od 1. pol. 2. tis. př. Kr. Se v Sumersko - akkadské literatuře objevují básně o tzv. 'trpících spravedlivých', kdy se člověk neprohřešil proti zákonu a stejně se mu nedostává bezpečí, zdraví a úspěchu. Je to například Babylonská theodicea nebo Člověk a jeho bůh. S touto literaturou je spojení biblický příběh o Jobovi. I přes popírání

viny se v některých básních objevuje i vědomí hříšnosti či spíše vědomí, že nikdo bez viny není.

B) JOB

Další kenaánské vlivy na izraelské představy ohledně smrti nacházíme v Jb 10, 21-22: *"Dřív než půjdu tam, odkud návratu není, do země temnot a šeré smrti, do země temné jak mračno, do šera smrti, kde není řádu, kde záblesk svítání je jako mračno"*. V knize se Job nachází mnoho převzatého z okolních kultur. Pro nás je však nejdůležitější představa o smrti či podsvětí. Tím, že v celém izraelském náboženství máme o těchto věcech tak málo informací, je pravděpodobné, že si národ vypomáhal představami okolí. V Jb 38, 17: *"Byly ti odkryty brány smrti, brány šeré smrti jsi spatřil"*. Když Ištara vchází do podsvětí musí projít sedmi branami, které jej oddělují od světa živých. Tím, že se i v jiných literaturách objevují velmi podobné skladby o již zmíněných trpících spravedlivých, je více než pravděpodobné, že tato skladba byla do Bible přejata a její autorství nepatří biblickému národu.

Totožná je sumerská představa podsvětí jako místa, kde není světlo, kde je sucho a nedostatek vody, ale hlavně se podsvětí označuje jako místo, odkud není návratu. Další představa, která je typická pro Mezopotámii, že se jedná o 'zemi, kde není řád'. Vždyť, jakou jen měli Sumerové obavu před ztrátou řádu, nastolením chaosu, záporného, ničivého prvku. Potřeba řádu s v Bibli nikde význačně neobjevuje a strach z chaosu také ne.

VINA

Boží přízeň byla v Sumeru závislá pouze na vůli bohů. Kauzální vztah provinění trest je

⁵⁴ Assmann, J. *Smrt jako fenomén kulturní teorie*, Praha, Vyšehrad, 2003, str.47

tomuto náboženství naprosto cizí, to zná až náboženství jednoho boha- Hospodina. Sumerští bohové jednají bez jakéhokoli řádu a vše záleží pouze na jejich vrtkavosti. Zjistíme to porovnáním dvou svazků, které si jsou alespoň názvy blízké, kniha Job a Člověk a jeho bůh, neboli 'Sumerská verze na jobovské téma'. Co je nová věc, kterou Člověk a jeho bůh přináší je myšlenka viny. "*Říkají mudrcové velcí slova pravdivé (a) správné: 'Nikdy se nevinné dítě matce nenarodilo'.. nevinní lidé odedávna nebyli*".⁵⁵ U Člověka a jeho boha je popřen i princip izraelský později ryze křesťanský a to, že děti jsou vždy nevinné. U Sumerů není bez viny ani dítě. V akkadské verzi Člověka a jeho boha, která je mladší, 1683-1647 př. Kr., nacházíme obsahově velice podobný text. Člověk osudem těžce zkoušený se ptá boha po příčinách svých nesnází, protože si není vědom žádného provinění.

ZÁVĚR KAPITOLY č.9

Struktury společnosti Egypta, Mezopotámie a Izraele se překrývaly na potřebě jedince ve společnosti. Lidé se báli vypadnout z řádu a potřebovali skupinu lidí ke svému vlastnímu přežití.

⁵⁵ Prosecký, J. *Prameny moudrosti: mudroslovná literatura staré Mezopotámie*, Praha, ISE, 1995, str.32

10. ETIKA

ÚCTA K ŽIVOTU

V celé Bibli je kromě faktografických poznámek typu: 'po smrti Davida....', brána smrt jako trest. Trest za neuposlechnutí božích nařízení, dokonce i Job hledá příčiny své zkázy nejdříve ve svých skutcích, i když nic špatného neprovedl. V případě zlých činů, např. cizoložství,.....následuje smrt. V případě dobrého pokojného a zbožného života je člověk odměněn dlouhověkostí.

Bůh nevezme život pro nic za nic. Hospodin naopak se snaží život zachraňovat, pravda nejvíce je to vidět na jeho oblíbených, ale i tak je to na tehdejší dobu poměrně veliký počet. Smrt Jobových příbuzných neměla příčinu, ale jak jsme si řekli kniha Job je tak velice prostoupena názory jiných kultur, a že v tomto je velice specifická. V Bibli je, dá se říct, už nastíněna úcta k životu, která se mnohem později rozvinula k tzv. humanitě a individualismu. Ve starověku je však ojedinělá. Sumerští bohové mají člověka na práci, ale jeho život ovlivňují oni bez jasně daných zákonitostí. Hospodin dává jasná pravidla pro život, samozřejmě jen do jaké míry to jde. Tento fakt o potřebě zachránit život nebo o úctě k životu je velice důležitý i pro naši dobu.

Na tomto pojetí lze vylíčit i odpor dnešních Izraelců k sebevražedným útokům Palestinců. Pokud budeme brát, že Alláh a Hospodin jsou rozdílní bohové a není rozdílný pouze způsob uctívání, pak důležitý rozdíl je právě v pojmání bojovníků za jejich slávu. Hospodin ve starozákonní době vysílal své muže do boje s tím, že nad nimi držel ochranou ruku a cílem bylo vyvraždit či donutit ke konverzi svoje nepřátele, ale hlavní hrdina musel přežít. V tom byla ochrana života svého uctíváče. Diametrální rozdíl je tom, že Alláhův bojovník má sice také vyvraždit své nepřátele, ale on sám u toho

dnes jistojistě umírá a odměnou za jeho čin není delší život, ale jsou mu slíbeny rozkoše po smrti.

To byla sice jen odbočka, ale nic nemění na faktu, že už ve starověkém Izraeli byla úcta k životu jednotlivce.

TREST SMRTI

V Ex kap. 21. máme vyjmenovány činy, které jsou trestány smrtí. V první řadě se jedná o zabití druhého člověka. Zde je Bible totožná s okolními národy - Chammurappiho zákoníkem. Dále o prohřešky proti rodičům (uhození a zlořečení), ty jsou také trestány smrtí. Za únos a kuplířství s lidmi musí být onen člověk stížen smrtí. Pokud by byl zloděj při krádeži zabit, jeho vrah tím není vinen a tato vražda nezasluhuje trest. V nařízeních je myšleno opravdu na veškerá možná provinění, protože smrt patří i tomu, kdo využívá k sexuálním praktikám zvířata, kdo by spal se svou sestrou, snachou, manželkou svého otce. Trest smrti je zde i za homosexualitu, zajímavé je, že se za to odsuzují pouze muži, o lesbické lásce se nehovoří. Taktéž, kdo poskvrní šabat, musí být zabit.

ROZDÍL MEZI IZRAELEM A SUMEREM V POJETÍ HŘÍCHU

Základní rozdíly mezi biblickou kulturou a kulturou Mezopotámie jsou v pojetí hříchu, ten může být vědomý i nevědomý, ale projeví se až v momentě, kdy se člověku začne vést špatně. Do té doby je vše v pořádku a svědomí zde nemá žádnou roli.

Další rozdíl je v nápravě hříchu. Každý hřích se dá smazat dobře odvedenými magickými rituály. Vlastní vztah s bohem či konečné smíření je zde až na druhé koleji. A třetí důležitý rozdíl je v absenci posledního soudu či pouhé odplaty po smrti za dobré skutky na zemi. Mezopotamské pojetí hříchu je takové, že hřích je přestoupení božského řádu 'me'. Tento řád platí pro celý tehdejší myslitelný svět a nejde ho rozlišovat na etický a kultický řád. V myšlence nedělitelnosti etiky a kultu se kultura Mezopotámie a Izraele kryjí. Bohové řád 'me' ustanovili a člověk se mu může jen podvolit a nikoli ho

překračovat. Chová-li se člověk proti řádu, narušuje ho a vzniká chaos. Ten způsobuje zlo, a proto musí být potrestán člověk, který řád narušil, aby se ochránila celá společnost.

ZÁVĚR KAPITOLY č. 10

V Izraelském kultu je mnohem více patrnější úcta k životu než např. ve starověkém Sumeru. Rozdíl je také v pojmání hříchu. Izrael už v době proroků apeluje na svědomí, kdežto okolní kultury hřích poznají pouze podle toho, vede-li se onomu člověku dobře či ne.

11. SEBEVRAŽDA

BIBLE HOVOŘÍ I O SEBEVRAŽDĚ

Jákob je nad domnělou smrtí Josefa natolik sklíčen, že se v prvních okamžicích chce zabít (Gn 37, 35: "...V smutku sestoupím za ním do podsvětí" Bible Kralická: "...sestoupím za ním do hrobu"). Jak čteme v 2S 17, 23 sebevraždu spáchal Achítofel, ze strachu, že by padnul do rukou vítězům bitvy. Důležité na tom je, že Achítofel byl položen do hrobu svého otce. Žádné vyhoštění sebevrahů - jak je tomu později u křesťanů - na speciální část hřbitova. Je několik výkladů pojetí sebevraždy. Jedním je, že sebevražda nebyla brána jako veliký hřích. Existuje i jiný výklad, kde jsou sebevraždy trestány. *"Podsvětí má dvě brány. Mezi těmito branami musí sebevrah trávit zbytek let svého života, jenž si na tomto světě zkrátil."*⁵⁶

MEZOPOTÁMIE

Podle skladby Otokar a jeho pán⁵⁷ se zdá, že sebevražda nebyla ve starověké Mezopotámii nikterak zamítána či opovrhována. Pravděpodobně to nebylo chtěné řešení, ale rozhodně se tak dělo.

ZÁVĚR KAPITOLY č. 11

Cílem této kapitoly není rozlišit, který vliv je či není v Izraeli původní. Důvodem proč tento úsek byl začleněn do textu je pouze touha upozornit na malou zajímavost v tématu smrti. Totiž, že sebevražda je stará jako lidstvo samo, a že je zmiňovaná už v této době.

⁵⁶ Kraus, O. *Názor Židů o smrti a životě posmrtném*, Kalendář Českožidovský, ročník 34, str. 84-90, Praha, 1915, str.87

12.DÉMONI

ODKUD JSOU

Mezopotámie a Izrael se shodují na tom, odkud démoni pocházejí. Jsou zrozeni v horách a žijí v nezalidněných oblastech. Bible jako sídlo démonů určuje poušť. Zaříkávání, které je hlavní zbraní proti démonům je vysoce magický úkon, ve kterém se doplňují slovo, posunek a úkon.

ZAKLÍNÁNÍ

Zaklínání působila také proti démonům. Známe sice některá jejich jména, ale není jich mnoho. Celkově se mělo za to, že démoni byli bezejmenní, tím se potírala jejich moc. Moc jména byla pro izraelskou kulturu nesmírně důležitá. Připomeňme jen to, jak praotcům Hospodin jména podle významu měnil či sakrálnost samotného božího jména. Bylo spousta insignií, které na demony záměrně vrhaly špatné světlo. Jednou z nich bylo, že se nemohli rozmnožovat. Neplodnost byla ve starověku brána jako něco špatného a nečistého. Není se čemu divit, vždyť pro člověka je jednou z nejdůležitější věcí v životě zachovat rod, své potomky. V judaismu je na tuto věc kladen obzvlášť velký důraz. Bible také staví neplodnost jako něco pro lidskou společnost opovržení hodného. Zaříkávače posvěcují bohové Mardua a Ea. Ti také dali lidem recepty, jak se démonům bránit.

DÉMONI V KENAÁNU

Na rozdíl od Mezopotámie, kde je démonologie dokonale propracovaná, se v Kanaánu na demony příliš nezaměřovali. To přišlo až s utvářením celkového pohledu na svět a

⁵⁷ Prosecký, J. *Prameny moudrosti: mudroslovná literatura staré Mezopotámie*, Praha, ISE, 1995, str.80

většinu démonů přebrali od svých sousedů. Mezi později nejrozšířenějšího démona byla považována tzv. Škrtička jehněte. Je to obdoba Lamašty neboli Lilit⁵⁸. Zabíjí hlavně malé děti a je znázorňovaná jako vlčice s ocasem štíra. Další démonky byly S-S-M a P-H-L-T. Obě byly ženského rodu a ani o jedné toho moc nevíme. Velký význam měli démoni, když nastalo sedmileté období sucha. Mytologicky se to vysvětlilo tak, že Baal jako bůh deště byl zabit. El nařídil služce bohyně Attart, aby šla do pouště, potkala tam místní bohy (satyry) a počala s nimi děti. Tyto děti byly ve skutečnosti démoni, kteří vypadaly jako něco mezi buvolem a býkem. Zlákali Baala, aby je pronásledoval do pouště a tam ho zavraždily. Trvala sedm let než se Baal opět probudil.

ZÁVĚR KAPITOLY č. 12

K pojmání smrti patří také démoni, kteří coby negativní síly, dokáží člověka zabít. Izrael stejně jako původní Kenaánské obyvatelstvo v demony nějakým způsobem věří, ale nemá jejich systém pořádně propracován. Je velice pravděpodobné, že toto Izraelci od Kenaánců převzali. Překrývají se i někteří démoni např. Kenaánská Lamašta je Izraelská Lilit.

⁵⁸ Heller, J. *Starověká náboženství. Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaánu*, Praha, Kalich, 1978, str 301

RESUMÉ

Tato práce nás zavedla na Blízký východ v dobách, kdy se formovaly myšlenky, které později ovlivnily celou evropskou kulturu. Jedním z cílů bylo ukázat v jakém prostředí vznikl Starý zákon a dokázat na kolik byl ovlivněn svým okolím. Jednalo se o Národ, který se potřeboval vymezit, aby přežil. Věci, které později byly kanonizovány, a na kterých si zakládala středověká společnost byly pouze důsledky tohoto procesu. Byly zde ukázány různé způsoby pohřbívání, rozdíly v pojmání smrti a tím i života, rozličné představy o životě po smrti a rozdíly i v ohodnocování života v podsvětí. Dále byly nastíněny i jiné důležité věci v kultu- ne pouze smrt- a to nejen proto, aby bylo tehdejší prostředí lépe pochopitelné, ale i pro pevně začleněný lidský život v sociální struktuře. Důležité na tomto tématu bylo názorné ukázání toho, jak Izrael bojoval o udržení své národní svébytnosti v prostředí, které mu bylo tak rozdílné. Na druhou stranu jsem si vědoma toho, že se mi ne příliš povedl přesah tohoto tématu do dnešní doby. Kdyby se to povedlo, myslím, že by to mohlo mít význam pro lepší pochopení tamějších národů. Na konec bych se jen chtěla poukázat, že v práci jsou zmíněny věci, které jsou pro naši společnost eticky naprosto odsouzeníhodné, ale pro tamní společnost naprosto přirozené.

Nyní lze tedy zhodnotit, zda bylo dosaženo cíle vytyčeno na začátku práce. Myslím, že ve velké většině ano. Jednotlivé národy byly neustále porovnávány mezi sebou a zároveň i s Izraelem. Jak jsem již zmínila nepodařil se mi přesah do dneška. Podle mého názoru studie dává ucelený pohled na vnímání smrti v tehdejší době na Blízkém východě.

RESUMÉ

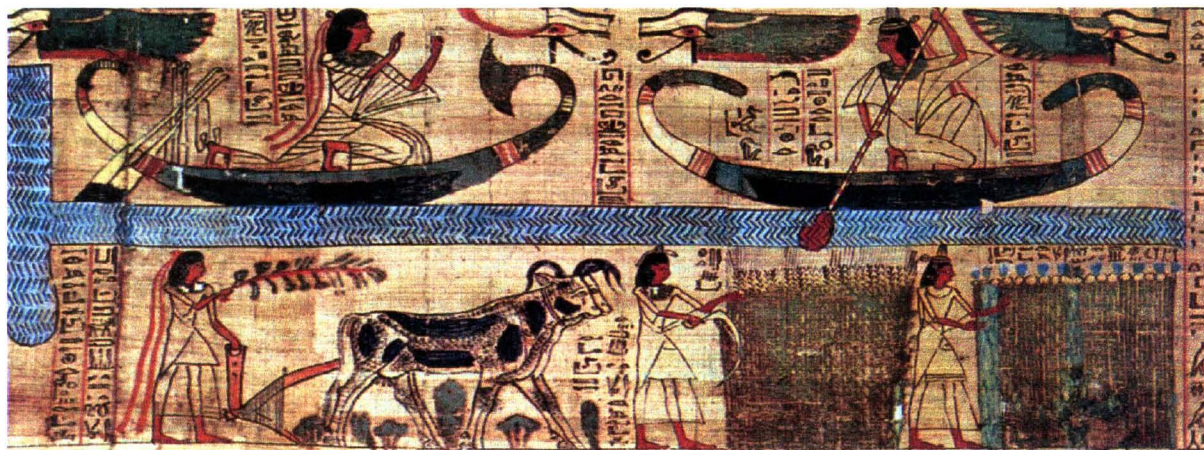
This work has led us to the Middle East in the period, when the ideas that later influenced whole European culture, were formed. One of the goals was to show us the situation the Old Testament was formed in. The other goal was to prove the level of influence caused to it by I was interested in a problem of Nation in need of its own identity that was necessary for it to survive. Later canonised thesis, medieval society adored, were just consequences of this process. Different ways in burying corpses, differences in acceptance of either death and life, various imaginations of after-life and evaluation of life on the other side. Other important cultic matter beside the death was taken into account. Not only because of better understanding of that period. Also for an understanding of human life in social structure. Clear explanation of how 'Israel' had fought to maintain its own dedication, such different from the rest of the world. On the other hand I admit that I was not succesful in transition this theme to the present time.

Finnally I want to express that the issues mentioned in my work, absolutely unacceptable for our present society, were quite normal for the ancient Middle East society. Now a few words about achieving the goals I put at the beginning of my work. My opinion is that I managed to. I compared the Nations of Middle East to Israel. I'm hope that my work gives overall review of understanding of death at that time.

Obrazové přílohy

Ištařina brána v Babylonu, vysoká 14,3 m, glazované cihly

Ilustrace z egyptské Knihy mrtvých

Ilustrace z egyptské Knihy mrtvých

Masky démonů

Nalezené pohřebiště dětských obětí – tofet poblíž Kartága

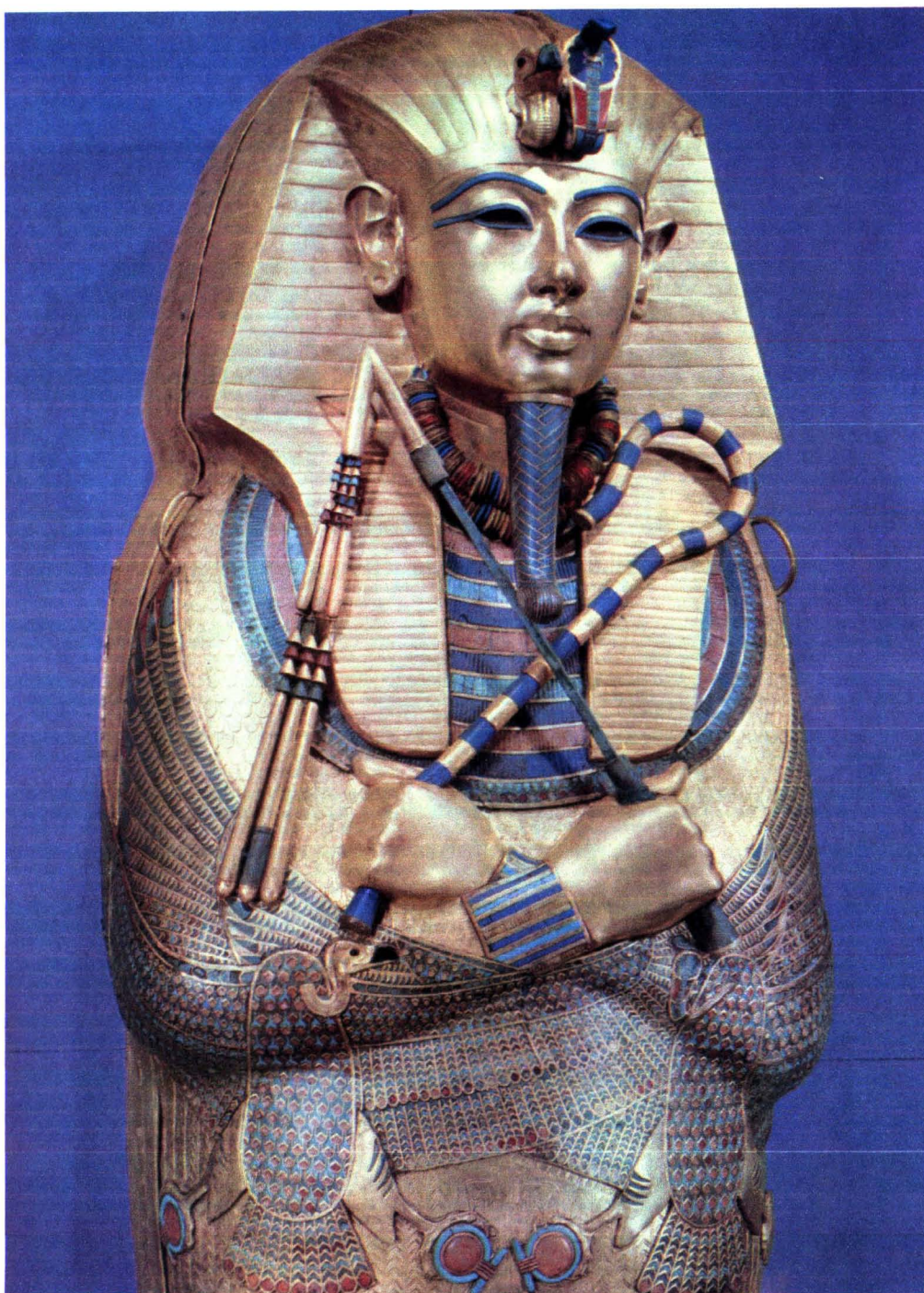
Vznešené dámy pod Sykomorou - tématický výjev z egyptských pyramid

Kamenný sarkofág s reliéfy

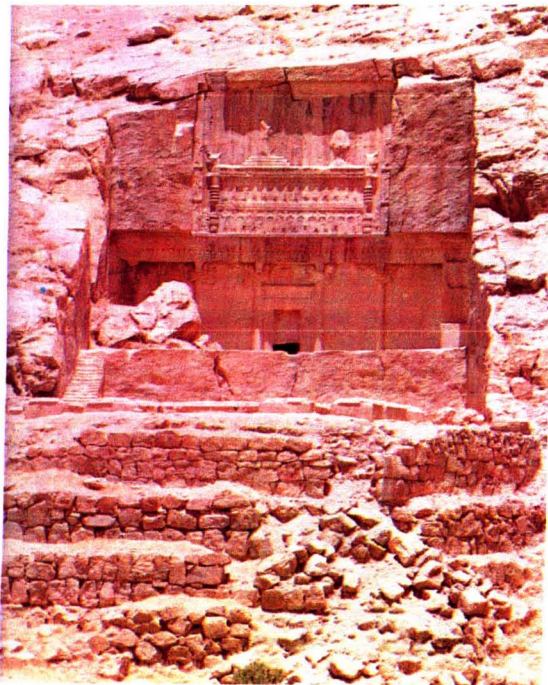
Obětní stojan z Uru, II. ranně dynastické období

Druhá Tutanchamónova mumiferní rakev z hrobky v Thébách

Hrobka Artaxerxa II – skální hrob poblíž Persepole

Detail

Použitá literatura:

- Antalík, D. *Proměny kultu předků v náboženství Izraele, ve sborníku: Normativní a žité náboženství* (Bělka, L., Kováč, M.Brno, MU, 1999, str.56-69)
- Assmann, J. *Smrt jako fenomén kulturní teorie*, Praha, Vyšehrad, 2003
- Balabán, M. *Gilgameš: mýtické hledání věčného života*, Praha, Vyšehrad, 2002
- Bič, M. *Job (SZ, překlad výkladu, sv. 8)*, Praha, Kalich, 1981
- Bič, M. *Palestina od pravěku ke křesťanství*, Praha, Československá evangelická fakulta bohoslovecká, 1949
- Bič, M. *Při řekách babylonských*, Praha, Vyšehrad, 1990
- Bič, M. *Ze světa Starého zákona I., II.*, Praha, Kalich, 1989
- Bradke, H. *Příběhy ze starověké Palestíny*, Praha, Vyšehrad, 1988
- Campbell, J. *Mýty- Legendy dávných věků v našem denním životě*, Praha, Pragma, 1998
- Doležalová, J. *Úcta k živým i mrtvým*, Židovská ročenka 5751, str. 64 -72, Praha, 1991
- Eliade, M. *Dějiny náboženského myšlení I., II., III.*, Praha, OIKOYMENH, 1995, 1996, 1997
- Garbini, G. *Starověké kultury Předního východu*, Praha, Artia, 1971
- Heller, J. *Biblická víra uprostřed náboženských systémů starého Orientu*, Křesťanská revue 1972, číslo 44, str. 147- 51
- Heller, J. *Starověká náboženství. Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaánu*, Praha, Kalich, 1978
- Heller, J. *Tři svědkové*, Praha, OIKOYMENH, 1995
- Heller, J. *Zákon a proroci*, Praha, Kalich, 1984
- Hruška, B., Matouš, L., Prosecký, J., Součková, J. *Mýty staré Mezopotámie*, Praha, Odeon, 1977
- Hruška, B. *Pod Babylonskou věží*, Praha, Práce, 1987

- Hunterová, E. *Nejstarší civilizace*, Praha, Nakladatelský dům OP, 1996
- Klengelová Brandtová, E. *Starověký Babylon*, Praha, Vyšehrad, 1983
- Kraus, O. *Názor Židů o smrti a životě posmrtném*, Kalendář Českožidovský, ročník 34, str. 84-90, Praha, 1915
- Kremer, J. *Budoucnost zemřelých*, Praha, Vyšehrad, 1995
- Kunc, F.J. *Od počátku do skonání světa*, Praha, Pieta, 1937
- Moscatti, S. *Foiničané*, Praha, Orbis, 1975
- Obuchová, L. *Svět živých a svět mrtvých*, Praha, Česká orientalistická společnost Dar Ibn Rushd, 2001
- Prosecký, J., Hruška, B., Rychtařík, M. *Epos o Gilgamešovi*, Praha, Lidové noviny, 2003
- Prosecký, J. *Encyklopedie mytologie starověkého Předního východu*, Praha, Libri, 2003
- Prosecký, J. *Encyklopedie starověkého Předního východu*, Praha, Libri, 1993
- Prosecký, J. *Prameny moudrosti: mudroslovná literatura staré Mezopotámie*, Praha, ISE, 1995
- Součková, J. *Starověký Přední východ*, Praha, Mladá fronta, 1979
- Steinová, I. *Bejt olam- pohřbívání v židovské tradici*, Zpráva památkové péče, ročník 64, číslo 6, str. 521-532, Praha, 2004
- Veselý, R. *Úvod do studia dějin zemí Předního východu I.*, Praha, SPN, 1988

